

VIII. A nem véges alárendelés (az igenevek) története

Dékány Éva

1. Bevezetés

1.1. A fejezet céljai

Ebben a fejezetben áttekintjük az igenevek állományát az ómagyar korban. Részletesen megvizsgáljuk az egyes igenévtípusok grammatikáját az ómagyarban (de némi kitekintést teszünk a középmagyar adatokra is), és rávilágítunk az ómagyar kor óta rajtuk végbement nyelvtani változásokra. Az egyes igenévtípusok tárgyalásán túl azt is feltérképezzük, hogy mely változások érintettek egyszerre több igenevet is – így az egész rendszer átalakulásáról képet kaphatunk.

Az ómagyar kor mondattanában az igenevek jóval fontosabb szerepet játszottak, mint a mai magyarban. Ennek egyik legszembetűnőbb jele, hogy többféle igenév volt, mint ma. Alább a mai magyarban is teljesen produktív, már korlátozottan produktív, és mára kihalt ómagyar igenevekre adunk néhány példát (a lista nem kimerítő, a további igenévtípusokat a megfelelő fejezeteknél mutatjuk be).

- (1) ma is produktív ómagyar igenévtípusok
 - a. Ne akaryatok ty **ffelny** (JordK 450)
 - b. minden **el mult** vetkedett meg boczatyak (JókK 149)
 - c. azfan **lako**zo madarac le zallanak (JókK 139)
 - d. kirali ruhacba **oltozuē** ('öltöztén') (BécsiK 81)
- (2) ma korlátozottan produktív ómagyar igenévtípusok
 - a. **zent Clara zerzete** kenerekett (JókK 75)
 - b. & monda a **kēze aźot** èmbènèc (MünchK 38ra)
 - c. èn ièlèn **voltomban** (BécsiK 64)
- (3) ma (a sztenderd magyarban) nem használt igenévtípusok
 - a. Es latak azokat **èlmènèttec**· (értsd: elmenvén) (MünchK 41va)
 - b. Vegezetre kedeg meg vilagoseytateek istennek malaztyauual · el **hagyu**al az eretnek-

Az igenevekből azonban nemcsak többféle típus volt, hanem lényegesen gyakrabban is használták őket, mint ma tesszük, s némelyikük a maitól részben eltérő tulajdonságokkal is bírt (erről részletesebben lásd az egyes fejezeteket).

Könyvünk hipotézise az, hogy az ősmagyar szórend SOV volt (ld. a II. fejezetet), s ennek a régi szórendnek a nyomai megtalálhatóak az ómagyar grammatikában. Az SOV szórendű nyelvekre az igenevek használata jellemző a véges alárendeléssel szemben, s É. Kiss nyomán az ómagyar igen gazdag igenévállományát és az igenevek gyakori használatát is az egykori fejevégi nyelvállapot maradványának tekintjük (É. Kiss 2013).

A fejezet az adatokat és a magyarázatokat nagyobb részletességgel tárgyalja, mint a könyv többi része. Ez két okra vezethető vissza. Egyrészt mint már említettük, az igenevek az ómagyar korra nagyon jellemzőek, de ez már a középmagyar időszak során változás alatt van – így az írásos forrásokkal rendelkező korszakaink közül az ómagyar a leggazdagabb igenevekben. Másrészt a fejezet részletességéhez nagyban hozzájárult Károly Sándor 1956-os igenév-monográfiája. Ebben a műben Károly első három kódexünk, azaz a Jókai-, a Bécsi- és a Münchener Kódex igeneveit ki-merítő igénnyel kigyűjtötte és rendszerezte, valamint értékes megfigyeléseket és megállapításokat fűzött hozzájuk. Habár mi nem mindenütt követjük csoportosításait és magyarázatait, és adatainkat jóval szélesebb kódex korpuszból merítjük, a fejezet mégis az ő munkájára épít.

A fejezet felépítése a következő. A 1.2. részben az igenevek definíciójának problematikájával foglalkozunk és meghatározzuk, hogy a fejezetben minek alapján tartunk egy kategóriát igenévnek. A 2. fejezetben a főnévi igenevek szintaxisával foglalkozunk. A különféle *-t/tt* végű igeneveket a 3. fejezetben, az *-ó/ő* végű igeneveket pedig a 4. részben vesszük sorra. A *-va/ve*, *-ván/vén* igenevekkel a 5. fejezetben foglalkozunk, a 6. fejezet az *-ás/és* végű, komplex cselekvés jelentésű főnevekről szól. Összefoglalásként a 7. részben azonosítjuk azokat a nyelvtörténeti változásokat, melyek több igenévtípuson is végbementek, és megállapítjuk, hogy ezek a változások két nagy csoportba oszthatók: i) az igenevek egyre inkább háttérbe szorultak, de ii) a megmaradó igenevek egyre tipikusabb nem véges kategóriákká váltak.

1.2. A nem véges alárendelés, avagy mik azok az igenevek?

Az alárendelt mondatok között két nagy csoportot különböztetünk meg: a véges és a nem véges alárendelt mondatokat. Néhány tipikus példát (4)-ben láthatunk.

(4)	a.	János nem mondta azt, [hogy leül.]	véges
	b.	János nem akar [leülni.]	nem véges
	c.	János [leülve] beszélgetett.	nem véges

A nem véges alárendelt mondat olyan mellékmondatral egyenértékű kiterjesztett igei projekció, mely önmagában főmondatként nem használható, vagy ha igen, akkor főmondatként csak modális jelentése lehet (Bianchi 2003). A (4a)-beli véges alárendelt mondat (az alárendelő kötőszó nélkül) főmondatként is megállja a helyét anélkül, hogy elliptikus mondatnak éreznénk vagy modális jelentése lenne. A (4b)-beli nem véges alárendelt mondat főmondatként csak modális, felszólító jelentésben állhat, a (4c)-beli nem véges alárendelés pedig egyáltalán nem állhat főmondatként.

(5)	a.	Leül.
	b.	Leülni!
	c.	*Leülve.

A generatív nyelvtanokban „nem véges alárendelés/igei kifejezés”-nek nevezett szerkezeteket a hagyományos nyelvtanokban „igenév”-nek hívják. Ebben a fejezetben a terminus rövideje okán az igenév megnevezést fogjuk használni.

Az igeneveket a hagyományos nyelvtanokban és tipológiai munkákban aszerint nevezik el, hogy a mondatban milyen funkciót töltenek be: főnévi igeneveknek / infinitívusoknak hívják azokat, amelyek tipikusan argumentum szerepű főnévi csoportok helyzetében és célhatározói módosítóként jelennek meg, melléknévi igeneveknek nevezik azokat, melyek főnévi módosítóként fordulnak elő, és határozói igeneveknek hívják azokat, melyek igei projekciók adjunktumai, azaz szabad határozói lehetnek.¹ Bizonyos deverbális főneveket is az igenevek közé sorolhatunk, ezek értelem-

¹Mindhárom igenévtípusnak van véges alárendelt 'párja': a főnévi igeneveknek az alárendelt véges vonzatszerépű és célhatározói mondatok, a melléknévi igeneveknek a véges vonatkozó mellékmondatok, a határozói igeneveknek pedig a véges határozói mellékmondatok (Ylikoski 2003).

szerűen főnévi disztribúcióval rendelkeznek. Az igeneveket a rendes főnevektől, melléknevektől és határozó(szó)któl az különbözteti meg, hogy megőrzik a kiinduló ige teljes vonzatszerkezetét (és gyakran a tárgyesetkiosztási képességét is). Azaz az igeneveket alannyal, tárggyal és határozóval lehet bővíteni. (Azonban többféle igenév is előírja, hogy alanyi vonzata kiejtetlen formában jelenjen meg, így ezeknél az igeneveknél a felszínen nem látható az alanyi vonzat jelenléte. Az alany kiejtett vagy kiejtetlen voltára minden igenévtípusnál külön kitérünk majd.)²

Ebben a fejezetben az igeneveket az eddig említett két kritériummal fogjuk definiálni. Igenév tehát az a kiterjesztett igei projekció, mely megőrzi az alapige argumentumszerkezetét, és önállóan, főmondatként vagy nem áll meg, vagy csak modális értelme lehet. Az igeneveket tehát szintaktikai, nem pedig morfológiai alapon definiáljuk.

A nem végesség fenti két alaptulajdonsága az emberi nyelvekben gyakran együtt jár négy másikkal, járulékos tulajdonsággal is. Ezekből egy pusztán szintaktikai, kettő morfológiai és egy szemantikai.

Szintaktikai tulajdonság

I. Az igenevek alanya tipikusan nem rendelkezik önálló referenciával, hanem egy főmondati vonzattal koreferens (és hangalakja zéró).

Morfológiai tulajdonságok

II. Amennyiben az igenévnek lehet nyíltan megjelenő, független referenciájú alanya, úgy ez az alany tipikusan nem visel alanyesetet vagy más strukturális eset.

III. Az igenevek tipikusan nem rendelkeznek idő-, mód- és aspektus affixumokkal illetve nincsen rajtuk szám- és személyvégződés. Amennyiben mégis viselnek szám- és személyvégződést, az csökevényes.

Szemantikai tulajdonság

IV. Az igenevekre jellemező az abszolút értelemben vett időspecifikáció hiánya. Vagyis az igenevek az általuk jelölt esemény idejét csak egy másik eseményhez képest tudják lehorgonyozni, közvetlenül a beszédidőhöz képest nem. Azaz az igenevek tipikusan nem jelen vagy múlt idejűek abszolút értelemben, csupán egy másik eseményhez képest egyidejűek, előidejűek vagy utóide-

²A magyar főnévi, melléknévi és határozói igenevek illetve rendes főnevek, melléknevek és határozók további disztribúciós különbségeiről lásd Komlósy (1992) és Laczkó (2000: 2.2 fejezet) leírását.

jűek.

Közismert tény azonban, hogy ez utóbbi négy kritérium az igenévi státusznak nem szükséges feltétele, szép számmal vannak kivételek mind a magyar nyelvben, mind más nyelvekben. Az ómagyarban önálló referenciájú alanya lehet a főnévi igenévnek,³ a *-ván/vén* igenévnek, az *anyám süttötte kenyér* típusú igenévnek és az *-atta/ette* igenévnek. Továbbá az ómagyarban szám- és személyragokat viselhet a főnévi igenév, a *-va/ve* igenév, az *-atta/ette* igenév, a *röptében* típusú igenév és az *anyám süttötte kenyér* típusú igenév igéje. A főnévi igenév kivételével ezeknek az igeneveknek alanyesetű alanyuk van az ómagyarban és a mai magyarban is (a főnévi igenév alanya részes esetű). Ami pedig az időbeli lehorgonyzást illeti, Bianchi (2003) amellettt érvel, hogy bizonyos igenevek ideje a véges mondatokhoz hasonlóan a beszédidőhöz van lehorgonyozva.

A szakirodalomban a véges / nem véges igei kifejezés megkülönböztetésnek nincsen egyetlen, általánosan elfogadott definíciója. Mi eddig az igeneveknek hat jellemzőjét soroltuk fel, kettőt ítéltünk alapkritériumnak és négyet járulékos tulajdonságnak. A vonatkozó munkák azonban eltérnek abban, hogy ebből a hat tulajdonságból melyiket ítélik alapkritériumnak és melyiket járulékos tulajdonságnak. Mindegyikük egyetért azonban abban, hogy a nem véges igék, azaz az igenevek nem alkotnak egységes kategóriát, s ebből fakad definíciójuk problémás volta. Az egyes igenévtípusok különbségei abból adódnak, hogy a hat tulajdonságból mennyi és melyik jellemző rájuk. Ez egyben azt is jelenti, hogy egy igei kifejezés csak egyféleképpen lehet véges, de többféle módon lehet nem véges (Adger 2007). Abban is egyetértés van, hogy a hat tulajdonságból minél többel rendelkezik egy igenév, annál tipikusabban nem véges. A funkcionalista elméleti keretet használó munkák egyenesen úgy tekintik, hogy a nem végességnek egy skálára leképezhető fokozatai vannak (ld. például Vincent 1998, Ledgeway 2007).

Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy az ómagyarban a nem véges igék spektrumának egyik szélén a „folyamatos” melléknévi igenevek, másik szélén pedig az *-atta/ette* igenevek vannak. A „folyamatos” melléknévi igenévre a nem végesség összes tulajdonsága jellemző. Nem állhat főmondatként, de megőrzi az alapige argumentumszerkezetét, s emellett tárgyeset kiosztási képességet is. Ezen kívül nem visel szám- és személyvégződést, nincs önálló referenciájú vagy alanyesetű alanya, és nem tudja az eseményidőt a beszédidőhöz lehorgonyozni (eseménye a mátrixprediká-

³Amennyiben az igenév egy egyargumentumú predikátum egyetlen vonzata. Az ezzel kapcsolatos részleteket a 2. pontban fogjuk kifejteni.

tumhoz képest előidejű vagy azonos idejű, ritkán utóidejű).

(6) az [*pron_i* haborusagot **zerzo**] angaloc_i (GuaryK 127)

Ezzel szemben az *-atta/ette* igenévre a fenti hatból csak három tulajdonság jellemző: az általunk alaptulajdonságnak vett két kritérium (nem állhat főmondatként, de megőrzi az alapige argumentumszerkezetét) mellett még az, hogy nem tudja az eseményidőt a beszédidőhöz lehorgonyozni (eseménye mindig a mátrixpredikátum eseményidejével azonos idejű). Emellett azonban önálló referenciájú, alanyesetű alanyt vezethet be és kötelezően szám- és személyvégződést visel.

(7) a· napoc eggicbèn [o az nepèt **taneitatta** & a· templomban **euāgelizalatta**] egbè gòlèkezen^c a· papocnac fèiedèlme & az irastudoc (MünchK 78vb)

Mint fentebb már említettük, az igenevek előírhatják, hogy valamely vonzatuk testetlen, kiejtetlen formában jelenjen meg. Ilyenkor az adott vonzat szerepét mindig egy (fonológiai) üres elem tölti be, ezt fejezetünkben *pron*-nal (pronominalis) fogjuk jelölni. A generatív nyelvtanokban többféle üres elemet különböztetnek meg: PRO-t, személyes névmási *pro*-t, vonatkozó névmási *pro*-t, stb. A *pron*-t egy elméletileg semleges, összefoglaló megnevezésnek szánjuk, mely mindezen üres elemeket magában foglalja.

2. A főnévi igenevek

2.1. Általános jellemzők

A főnévi igenevek igenévi végződése a *-ni* szuffixum. Ezt a morfémát a szintaktikai szerkezetben a T fej kitevőjének tekintjük.⁴

(8) keezde belczen **gondolny** (JókK 3)

(9) [_{TP} -ni [_{VP} belczen gondol]]

⁴A 'kitevő' a hagyományos nyelvéírásban is használt fogalom, jelentése 'valaminek a kiejtése'.

Az ómagyarban a főnévi igeneves szerkezet a mátrixpredikátum argumentumstruktúrájában az alanyi vagy tárgyi argumentum illetve a szabad határozó pozícióját töltheti be.

- (10) a. erevssen kell **hynny** az credot (CornK 5r)
- b. meg akarnak **orozni** az kertnek gmołcet (BodK 6r)
- c. ɔneky sylt hwst adna **enni** (LázK 40r)

Az igenév alanyát a mátrixpredikátum alanyi, tárgyi vagy részes esetű vonzata vagy egy ablativusi DP kontrollálja (2.3 rész), potenciális kontrolláló hiányában pedig általános alanya vagy önálló referenciájú részes esetű alanya van (2.2 rész).

A főnévi igenevet tárggyal és határozóval lehet módosítani, illetve tagadni lehet. A tárgy jellemzően tárgyragot visel (11), de olykor ragtalan tárgy is előfordul (13).

- (11) Az ygazaknak erõssegeh ... Ez vylagnak keserwsegyth az ɔrok yutalmakert **zerethny**: (Könyvecse 6v)
- (12) mellèkèt vr parāçolt bvzaban borban & olayban nè **illètni**. (BécsiK 34)
- (13) a. De ky azkoron **zerzet fogadni** yewuendenenek · (JókK 110)
- b. **Gõzõdelm tenni** nemzetekben: (AporK 122)

A jövő idő segédigéje, a *fog*, és a hozzá járuló főnévi igeneves szerkezet már a Jókai-kódexben is adathozható, de a korai kódexekben ez a szerkezet még ritka (Károly 1956 a Jókai-kódexben 4 adatot talált, a Bécsi- és Münchener kódexekben egyet sem).

- (14) a. es halalatost **fogz zolgalnod** ystennek (JókK 145)
- b. **fognak yewny** ez gyewlekezessbe (JókK 82)

A *fog* utáni infinitivus még a 16. század első feléből származó nyelvemlékekben is egyezhet.

- (15) a. a binés lelek ki **fog zakadnia** a testtől (BodK 11r)
- b. lasd megh mit **fog Jrnya** a rol (arról) (Lev 163)
- c. ew fog oda meny: es ew **fogya** Byrnya az or zagoth: (Lev 95)

A *van kinek/hol/mit* stb. + *infinitivus* típusú szerkezet szintén a korai kódexektől kezdve kimutatható.

- (16) a. s masnak ne **legyen mytt** az ellenne **enny** (JókK 86)
b. mikor ke(dig) nē **volna miből megadni** (MünchK 24va)

Az igenév lehet az alannyal szám- és személy egyeztetett, nem egyeztetett vagy anti-egyeztetett (azaz E/3 végződésű, de nem E/3 alanyú). Mint a bevezetőben említettük, a nem véges igék tipikusan nem egyeznek az alanyukkal, ha pedig igen, akkor az egyeztetés a véges mondatokéhoz képest csökevényes. Ez a főnévi igenevek egyeztetésére is igaz. A paradigma nem szegényes vagy defektív abban az értelemben, hogy minden szám- és személykombinációra külön végződése van.

- (17) tárgyatlan ige
- a. theuled el kel mennem (Sop)
b. legottan oda keel menned (HorvK 122v)
c. akara zarandokul romaba mennie: (KazK 27r)
d. kell nekwnk meńorzagbah mennwnk (Könyvecse 14r)
e. vygaban kel mennetek alamyzna ert: (JókK 82)
f. kèrèsnçvala mēniec & futnioc menden föld zerēt (BécsiK 301)

- (18) tranzitív ige határozott tárgygal
- a. fogadam mend azt tennem (JókK 101)
b. kelteneked ez bekesetet tenned (JókK 149)
c. Es tehat gondola tennye harmad zerzetett hogy (JókK 138)
d. čak azt kel nekõnc bynesecknec tennõnc (NagyszK 127)
e. ne akariatoc èzt tennètéc (BécsiK 2)
f. mégakarnac õkèt fognioc (BécsiK 18)

Mindazonáltal a főnévi igenév végzõdései nem azonosak a véges ige végzõdéseivel. Az elõbbi nem különbözteti meg a tárgyas és tárgyatlan ragozást: v.ö. (17) és (18) infinitivusi végzõdéseit a véges ige egyeztetésével (19)-ben és (20)-ban. Ebbõl a szempontból tehát a véges igei végzõdéshez

képest a főnévi igenév egyeztetése csökevényes.

(19) tárgyatlan ragozás

- a. iar**oc** földèc magassagan· (BécsiK 221)
- b. valahol yar**z** (JókK 45)
- c. lehorgadua iar-∅ (BécsiK 100)
- d. yar**onk** vr elewt (JókK 85)
- e. kèuelen nem iar**toc**· (BécsiK 248)
- f. a barátok nem yar**nak** az vton (JókK 118)

(20) tárgyas ragozás

- a. Akkor azt mond**om** nekyek: (Könyvecse 28r)
- b. Andras te azt mond**od** (Könyvecse 19v)
- c. mikoron azt mong**ya**: (KazK 93v)
- d. Mong**wk** syrwan vrnak, hog (SzékK 25r)
- e. az almat mond**gato**c meg [è] ènnèkem (BécsiK 120)
- f. ahoz azt mong**ac** (GuaryK 26)

Az infinitivus végződésai a főnevek birtokos ragozásával azonosak, tehát inkább nominális, mint verbális természetűek.

- (21)
- a. èn nèu**em** alat (BécsiK 84)
 - b. zenteltessek the new**ed** (Müncheni Emlék)
 - c. zenth ew newe (FestK 198)
 - d. az my new**wnk** (Könyvecse 2r)
 - e. az tw new**etek** ffele yrattatok (Könyvecse 2r)
 - f. kicnè nèu**ec** èzec (BécsiK 68)

A főnévi igenevek normalizált szám- és személyragjait az 1. táblázat mutatja.

Az ómagyar főnévi igenév egyeztetése opcionális: független az igenév mondatbeli szerepétől, alanyának *pron* vagy lexikális DP voltától, illetve a kontrolláló főnévi csoport esetétől. Az egyezte-

1. táblázat: A főnévi igenevek normalizált egyeztetési paradigmája

	első sz.	második sz.	harmadik sz.
egyes sz.	-em/om	-ed/od	-a/e
többes sz.	-unk/ünk	-tek/tok	-uk/ük

tett és nem egyeztetett igeneveket koordinálni lehet.

(22) kyuanya uala frater Bernaldot **latynya: auagy** ystenrewl zolot **hallany:** (JókK 12)

Az ómagyar főnévi igeneveknél általános az anti-egyezés is, azaz egyes szám harmadik személyű végződés az igenéven akkor, amikor az igenév alanya nem egyes szám harmadik személyű.

(23) **Jntelek teghedet_i** [*pron_i* keesen zolonak **lennye**] (WinklK 65r)

A hagyományos történeti leíró nyelvtanok a nem egyes szám harmadik személyű alanyal járó (-*nya/nye* alakban is használatos) -*nia/nie* végződést nem tekintik valódi egyeztetett alaknak. Elemzésükben ez a -*nia/nie* egy szételemezhetetlen végződés, mely elvesztette egyes szám harmadik személyre utaló képességét, s egyenértékűvé vált a ragozatlan -*ni* szuffixummal (Keresztes 1953, Károly 1956, A. Jászó 1992). A mi javaslatunk ezzel szemben az, hogy a nem egyes szám harmadik személyű alanyal előforduló -*nia/nie* szételemezhető az infinitivusi végződésre és a tényleges E/3 személy- és számegyeztetésre. Az egyeztetés ebben a környezetben alapértelmezés szerinti egyeztetésként jelenik meg.⁵ A számjegyek közül az egyes szám a legjelöletlenebb, a személyjegyek közül pedig a harmadik személy (Beneviste 1971, Harley és Ritter 2002, Ionin és Matushansky 2002). Így összességében az egyes szám harmadik személy végződés a legalkalmasabb a alapértelmezés szerinti egyeztetés szerepének betöltésére.

Az anti-egyeztetés az ómagyar kontrollált alanyú infinitivusok körében opcionális: független az infinitivus mondatbeli szerepétől, a kontrolláló főnévi csoport esetétől, a mátrixpredikátum és a főnévi igenév, illetve a kontrolláló főnévi csoport és a főnévi igenév felszíni sorrendjétől (Dékány

⁵Az „alapértelmezés szerinti egyeztetés” a „default” egyeztetés magyarázata.

2012b). A nem kontrollált alanyú infinitívusok körében nem sikerült egyértelműen adatolnunk antiegyező főnévi igeneveket.

2.2. Önálló referenciájú alannal rendelkező főnévi igenevek

Bizonyos predikátumoknak egyetlen, főnévi igeneves tagmondat kategóriájú vonzatuk van. Ilyen egyargumentumú predikátumok az episztemikus (valószínűséget kifejező) modálisok, az irányultság nélküli, tehát *experiens* tematikus szerepet nem osztó, deontikus (szükségességet kifejező) modálisok és a főnévi predikátumok. Az ilyen predikátumoknak alárendelt főnévi igenévnek önálló referenciájú részes esetű alanya van (ez a *pro*-elhagyás révén kiejtetlen maradhat). Ezek a főnévi igenevek alanyukkal opcionálisan egyeznek (24). (24a)-ban és (24b)-ben a fölrendelt predikátum a *kell*, melynek a példákban deontikus olvasata van. A részes esetű főnév bizonyosan az infinitívus nyílt alanya, mert élettelen főnevek nem kaphatnak *experiens* tematikus szerepet, s így nem lehetnek a *kell* opcionális dativusragos vonzatai. Ugyanez áll (24c)-ben a melléknévi predikátum mellett található részes esetű DP-re is. (24d) fölrendelt predikátuma főnév, s mivel a főnevek soha nem osztanak *experiens* tematikus szerepet, a részes esetű DP az infinitívus nyílt alanya.

- (24) a. (ke)keluala [ew **zerzetenek** nagy sokassagban **teryedny**] (JókK 13)
b. [az zent **zyzessegek:**]_i [hat tarsokat]_k keel [**uallanya:** t_i t_k] (KazK 73v)
c. kèllèmètèsec [**mēdenec^c betel'ĭ̀esednièc**] (MünchK 84vb)
d. Hewsağ [**nekthek** wylaagh elewth **fel kelnethek:**] (FestK 85)
- (25) kell [_{TP} szerzetnek_i -ni [_{VP} terjed t_i nagy sokaságban]]

A fent említett predikátumokon túl az általános alanyú predikátumok is a nem kontrollós infinitívusok közé tartoznak.

- (26) Az hwsuety keñerhoz . . . ozton **a tobyt keet tal kožth fel kell az polczra tenny:** (SándK 1v)
- (27) Oh meely yghen **rettenetes** az eelő ystennek markaban **esny** (JordK 819)
- (28) rettenetes [_{TP} *pron* -ni [_{VP} t_{*pron*} es- az élő Isten markába]]

(29)-ben az igenév alanya szintén egyértelműen általános alany, ebben a példában megfigyelhetjük, hogy az ómagyar infinitívusok az általános / kiejtetlen *az ember* alannal egyezhetnek is.

(29) *megh bōseges az tŵ yutalmatok menyekben: My leheth en edes neneym nagyob es bōseges yutalom: mynth meñ orzagoth byrnyah es ystennek fyanak mondathny:* (Könyvecse 13v)

A rendelkezésre álló adatok alapján az anti-egyeztetés nem valósul meg a nem-kontrollos infinitívusoknál.

2.3. Kontrollált alanyú főnévi igenevek

Amennyiben a mátrixpredikátumnak a főnévi igenéven kívül egyéb, főnévi csoport kategóriájú vonzata is van (két- vagy háromargumentumú predikátum), úgy az infinitívus alanya kötelezően kiejtetlen *pron*, melynek referenciáját egy főmondati DP vonzat meghatározza. Ezek az igenevek lehetnek alanyukkal egyeztetettek, nem egyeztetettek, és anti-egyeztetettek.

Az a tény, hogy kétargumentumú vagy háromargumentumú mátrixpredikátum esetén az egyeztetett infinitívusok alanya is kötelezően kontrollált, egyértelműen jelzi, hogy a(z ó)magyar főnévi igenevek kontrollja strukturális, nem pedig szemantikai. A szakirodalomban a legtöbbet tárgyalt egyeztetett infinitívussal rendelkező nyelv a portugál. Ebben a nyelvben az alanyi kontrollos igék által beágyazott infinitívus lehet egyeztetett és egyeztetés nélküli is. Az egyeztetés megléte, ill. hiánya hatással van a szerkezet interpretációjára: a nem egyeztetett igenév alanya kötelezően kontrollált a főmondat alanya által, míg az egyeztetett igenév alanya kötelezően önálló referenciájú alanyként értelmeződik. A(z ó)magyarban azonban az egyeztetés megléte vagy hiánya nem okoz értelmezésbeli különbséget (ld. a példákat alább), mert a főnévi igenévnek nem lehet önálló referenciájú alanya, ha a mátrix mondatban van potenciális kontrolláló DP (holott az egyeztetés lehetővé tenné az önálló referenciájú alany visszakeresését).

Az ómagyar infinitívusok kontrollmintáit a 2. táblázatban foglaltuk össze. Az itt szereplő információkat alább részletesen kifejtjük és példákkal illusztráljuk.

2. táblázat: A főnévi igenevek kontrollmintái

A főmondati kontrolláló DP esete	A főnévi igenév szerepe a főmondatban		
	alany	tárgy	határozó
alanyeset	-	+	+
tárgyeset	-	-	+
részes eset	+	+	-

2.3.1. Alanyi kontroll

Alanyi kontrollról akkor beszélünk, ha az infinitívus alanyának referenciáját a mátrix predikátum alanya határozza meg. Az alanyi kontrollnak két esete van aszerint, hogy az infinitívus a föléréndelt predikátum tárgya vagy adjunktuma.

Az első esetben a mátrixpredikátum kétargumentumú: alanyi vonzata egy főnévi csoport, tárgyi vonzata pedig maga az igeneves kifejezés. Ez a szerkezet a mai magyarban nem engedi meg az egyeztetést.

- (30) Ne akaryatok ty **ffelny** (JordK 450) nem egyező
- (31) ne akariatoc **felnetèc** (MünchK 42ra) egyező
- (32) Ne akaryatok **feelnye** (JordK 55) anti-egyező

Az alanyi kontroll másik esetében az infinitívus a mátrix ige szabad határozója. A mai magyarban ezek az igenevek nem viselhetnek egyeztető morfémát.

- (33) Es ionèc èzec megyèztèni (megijeszteni) okèt· (BécsiK 296) nem egyező
- (34) Mert nem iottem **hynom** igazakot (DöbrK 205v) egyező
- (35) nem yottem **hnya** az ygazakath (Könyvecse 29v) anti-egyező

2.3.2. Tárgyi kontroll

Tárgyi kontroll akkor jön létre, amikor az infinitívus alanyának referenciáját a mátrix predikátum tárgya határozza meg. Ez olyankor jöhet létre, amikor a főnévi igenév a mátrix ige szabad határozója. A mai magyarban ezek az igenevek nem viselhetnek egyeztető morfémát.

- (36) erezted a te angyalodat meg yzenny az isteny zyletest (GömK 120r) nem egyező
- (37) èn èrèztettèlec tütoket aratnotok (MünchK 88rb) egyező
- (38) Mert en valasztalak . . . Es ensok gyewlekezésimnek p(re)dicalnya. (JókK 118) anti-egyező

2.3.3. Dativusi kontroll

Dativusi kontroll akkor valósul meg, ha az infinitívus alanyának referenciáját a mátrix predikátum részes esetű vonzata határozza meg. A dativusi kontrollnak szintén két alosete van: ebben a felállásban az igenév lehet a mátrixpredikátum alanya vagy tárgya.

Az első alosetben a mátrixpredikátum egy kétargumentumú személytelen predikátum: az alanya az igeneves kifejezés, másik vonzata pedig egy *experiens* (átélő) tematikus szerepű részes esetű főnév. Ebben a szerkezetben mai magyarban is lehetőség van egyeztetésre.

- (39) az istennek anyanak alkalmas volt meg halny · (HorvK 70v) nem egyező
- (40) legyen alkalmas ennekem zolnom tynektek (JordK 712) egyező
- (41) ha alkalmas ennye mend azokbalal ewangeliummy tartokna(k) (JókK 16) anti-egyező

A másik alosetben a mátrixpredikátum háromargumentumú: alanyi vonzata egy DP, tárgyi vonzata az igenév, harmadik argumentuma pedig egy részes esetű, *experiens* szerepű főnévi csoport. Ebben a szerkezetben a mai magyarban csak akkor van lehetőség egyeztetésre, ha az infinitívus tárgyias ige.

- (42) hagyaa az kórwl alloknak a hw zayat arczwl verny. (JordK 783) nem egyező
- (43) hagyad en nekem be tellyeseytenem azt. ammyre ievttem. (CornK 113v) egyező

- (44) hog en magamat hattam en zeretoimnec zertelen fogdos**nia**, es zorongatnia (Guary 94)
anti-egyező

2.3.4. Ablativusi kontroll

A mai magyar nyelvben főnévi és melléknévi predikátumok mellett ablativusi kontrollal is találkozhatunk.

- (45) a. Illetlenség lenne tőled_i [*pron_i* elkésni].
 b. Nem lenne szép tőled_i [*pron_i* elkésni].

Az ómagyarban az ilyen szerkezetekre nem találtunk példát, de egy más fajta esetben tudjuk adatolni az ablativusi kontrollt. (46)-ban az (anti-egyező) igenév *pron* alanya egyértelműen egyes szám második személyű, s a főmondat ablativusi DP-jével koreferens. (Ezzel a mondattal egy gonosz szolgáló átkozza az úrnőjét.)

- (46) fföldön sohha ne lassonc te tūled_i [*pron_i* fiat **zūlnie**], ki vađ mindön feriednec meg oļe
(GuaryK 103)

(46) szerkezete azonban eltér a (45)-ben található szerkezettől: (45)-ben az igenév egy egyargumentumú mátrix predikátum alanya, (46)-ban pedig egy többargumentumú ige tárgya.

A *lát* ige melletti főnévi igenevek az ómagyarban tipikusan határozó szerepűek, s alanyuk referenciáját a főmondat tárgyi vonzata határozza meg. ((47a)-ban szintén egy anti-egyező példát választottunk, egyes szám második személyű alannyal, a minél szorosabb párhuzam érdekében. Ebben a példában a tárgy E/2 lévén kiejtetlen. (47b)-ben egyértelmű, hogy a kontrolláló DP tárgy esetű.)

- (47) a. **latlak** vala fiam giokarta **suyrnia** (WeszprK 17v)
 b. **lattya** vala **oteth** az kerezt ffan **fűggeny** (Könyvecse 28r)

Ennek alapján (46)-ot *sose lássunk téged fiat szūlni(e)* alakban váránk.

(46)-nak két magyarázata lehetséges. Egyrészt elképzelhető, hogy a *tūled*-re tévedésből került tárgyrag helyett az ablativusi végződés. Ebben az esetben nem beszélhetünk az ómagyarban tény-

leges ablativusi kontrollról. Másrészt az is lehetséges, hogy nincs szó tévedésről, s e példában az ablativusi DP egy tényleges obliquusi vonzat vagy határozó a főmondatban (az ómagyarban az igei vonzatok esete egyébként is gyakran eltért a ma használatos esetről, például a *parancsol* ige vonzata *valamin* volt). Mivel erre a típusra ezidáig csak a (46)-ban szereplő egyetlen adatot találtuk (és ilyen típusú adatot a korábbi szakirodalom sem ismeret), ezt a kérdést pillanatnyilag nem látjuk megnyugtatóan eldönthetőnek.

2.3.5. Összefoglalás a főnévi igenevek egyeztetési mintájáról

Az ómagyarban a főnévi igenevek egyeztetése opcionális mind a kontrolllos, mind a nem kontrolllos infinitivusok körében: független a kontrolláló DP főmondati vonzatkeretben betöltött szerepétől (alanyi, tárgyi és dativusi kontroll esetén is lehet egyeztetés) és az infinitivus főmondati vonzatkeretben betöltött szerepétől (az alanyi, tárgyi és határozói infinitivusok is lehetnek egyeztetve).

A mai magyarban az infinitivusok egyeztetése jóval korlátozottabb. Az egyeztetés nem független a kontrolláló DP főmondati vonzatkeretben betöltött szerepétől: az alanyi és tárgyi kontroll nem járhat együtt egyeztetéssel, csak a dativusi kontroll.

(48)	a.	*El akarok mennem.	alanyi kontroll
	b.	*Láttam őt mennie.	tárgyi kontroll
	c.	Nekem nehéz elmennem.	dativusi kontroll

Az egyeztetés azonban független az infinitivus főmondati vonzatkeretben betöltött szerepétől: az alanyi és tárgyi szerepű infinitivusok egyaránt egyezhetnek.

(49)	a.	Nekem el kell mennem.	alanyi infinitivus
	b.	János nem engedte nekem megnéznem a filmet.	tárgyi infinitivus

A szabad határozó szerepű infinitivusok ugyan nem egyezhetnek, de ez következik a fentebb már említett megszorításból, a szabad határozó szerepű infinitivusok alanyát ugyanis csak a főmondat alanyi vagy tárgyi vonzata kontrollálhatja.

Ezt a változást Tóth (2000; 2002; 2011b) úgy fogalmazza meg, hogy a mai magyarban már csak akkor egyezhet a főnévi igenév az alanyával, ha annak kontrollálójával a mátrix ige nem egyezik.

3. A *-t/tt* végű igenevek

3.1. Általános jellemzők

A hagyományos nyelvtanok a *-t/tt* végű igeneveket „befejezett melléknévi igenév”-ként tartják számon. Ez az elnevezés az igenév azon tulajdonságát hivatott tükrözni, hogy a benne leírt esemény ideje a beszédidőhöz illetve a ragozott igehez képest előidejű.

- (50) a. Es teneked minden **el mult vetkedett** meg boczatyak (JókK 149)
b. es az **bantatot fraternak** labayt meg apolyauala (JókK 94)

Azonban mint köztudott, a „befejezett melléknévi igenév” predikátuma által jelölt esemény nem feltétlen fejeződik be a beszédidő illetve a ragozott ige ideje előtt, ez az igenév tehát egyidejű is lehet (további példákért ld. Károly 1956: 111).

- (51) hog mēden halalasoc (‘halandók’) **aieitatot** (‘áhított’) **békéséggel** éltèttètnènc (BécsiK 75)

Laczkó (2000) a mai magyar adatokat vizsgálva részletesen kimutatta, hogy a „befejezett melléknévi igenév” egyidejű olvasata nem csak hogy létezik, hanem a predikátum argumentumszerkezetének ismeretében pontosan meg is jósolható.

Mindebből az következik, hogy a „befejezett melléknévi igenév” terminus hibás: a szóban forgó igenév lehet befejezett, de nem mindig az. A hibás elnevezés kiküszöbölése érdekében ezt az igenevet gyakran *-(V)(t)t* (képzős melléknévi) igenévnek nevezik (a generatív irodalomból: Kiefer 1992, Laczkó 1995; 2000; 2002, Bene 2011, a hagyományos szemléletű történeti nyelvtanokból: Károly 1956, A. Jászó 1991; 1992; Kiss és Pusztai 2003).

Mi ebben a fejezetben a *-t/tt* (képzős melléknévi) igenév elnevezést azért nem vesszük át, mert többféle melléknévi igenév is van, amelyeknek végződése *-t/tt*, s a pontosság érdekében mind-egyikre egyedi elnevezéssel kell utalnunk. Az alábbiakban mindegyik ómagyar *-t/tt* igenév típusra hozunk egy-egy egyszerűsített példát. (52)-ben egy „befejezett” melléknévi igenév szerepel.

- (52) a kettétört bot

A (53)-beli *-t/tt* igenévnek nyílt alanya és személyvégződése van, *pron* tárgya pedig koreferens a jelzett főnévvel.

(53) az [anyám sütötte] kenyér

(54)-ben egy olyan *-t/tt* igeneves kifejezés található, mely tartalmaz egy rejtett névmási birtokost, ami koreferens a jelzett főnévvel.

(54) a [vére hullott] katona

(55)-ben a *-t/tt* igenév *pron* alanya a vonzatszerkezetben külső argumentum, s ez van koindexálva a jelzett főnévvel.

(55) az [imént énekelt] versenyző

(56)-ban az igenév *pron* alanya experiens tematikus szerepű és koreferens a jelzett főnévvel; az igenév jelentésében továbbá benne foglaltatik az alanyon végbemenő állapotváltozás.

(56) a [sokat látott] utazó

Végül (57)-ben a *-t/tt* igenév egy rejtett locativusi bővítménnyel rendelkezik, s ez koreferens a jelzett a főnévvel.

(57) [Mária ülte] gaz (értsd: gaz, amin Mária ült)

Mint arra már utaltunk (és alább részletesen látni fogjuk), a fenti példák mindegyikének más-más szerkezete van, ezért (52)–(57) alapján hat különbözőféle *-t/tt* melléknévi igenévről kell beszélnünk (hiszen az igeneveket nem morfológiai, hanem szintaktikai alapon definiáljuk).⁶ Ebből kifolyólag a *-t/tt* melléknévi igenév megnevezést nem tarthatjuk fent a „befejezett” melléknévi igenév számára. Ez a terminológiai probléma a korábbi generatív szakirodalomban azért nem merült fel ilyen súllyal, mert vagy csak egy-egy típusú igenévre fókuszáltak (Laczkó 1995; 2002, Bene 2011-ben az (52) típusúra, Nádasdi 2006, Márkus 2009-ben az (53) típusúra és Nádasdi 2010,

⁶Ezen kívül vannak határozói *-t/tt* igenevek is, ezekkel a fejezet végén foglalkozunk.

2011b-ben az (54) típusúra), vagy tárgyaltak 2-3 félét is, de külön névvel nem választották el őket (Laczkó 2000). Az összes típusú *-t/tt* igenév szisztematikusan, egy helyen eddig még nem került tárgyalásra. A probléma a leíró igényű történeti nyelvtanokban sem került megoldásra. Ezekben a különféle *-t/tt* igeneveket vagy nem szintaktikai alapon definiálták és ezért egyáltalán nem választották szét (Károly 1956), vagy pedig szétválasztották őket, de az explicit névadást megkerülték (A. Jászó 1992 például az „*isten adta gyermek* típusú szerkezet igeneve”, „*laktában* típusú igenév” kifejezéseket használja.)

A „befejezett” melléknévi igenévben az üres elem, melyet a jelzett főnévvel azonosítunk, a belső argumentum helyén van: ezt az igenevet unakkuzatív⁷ és tranzitív igékből lehet képezni, utóbbiakat passzivizálja (*a lehullott hó, a (János által) megírt levél, *a megírt János*). Ezért a „befejezett” melléknévi igenév helyett pontos elnevezésként a „kontrollált belső argumentumú *-t/tt* (melléknévi) igenév” kifejezéseket használhatnák. A pontos megnevezés helyett azonban itt mégis a már meghonosodott „befejezett melléknévi igenév” elnevezést fogjuk használni, mert úgy gondoljuk, hogy ezáltal könnyebben követhető lesz a fejezet terminológiája. A kifejezés pontatlanságát a *befejezett* jelző idézőjelbe tételével fogjuk jelezni. A többi *-t/tt* végű igenévtípust aszerint fogjuk elnevezni, hogy bennük mely bővítmény helyén van *pron* üres elem.

3.2. Kontrollált belső argumentumú *-t/tt* melléknévi igenevek (befejezett melléknévi igenevek)

A hagyományos leíró nyelvtanok által „befejezett melléknévi igenév”-nek nevezett *-t/tt* igenév tranzitív és unakkuzatív igékből képezhető, unergatív⁸ igékből nem. Ebben az igenévben mindig van egy üres elem, unakkuzatív igékből képzett igenév esetében az alany, tranzitív igékből képzett igenév esetében pedig a tárgy helyén. Ez a *pron* üres elem koreferens a módosított főnévvel. Például:

(58) [_{VP} *pron*_i kettétört] bot_i

⁷A hagyományos, leíró igényű magyar grammatikákban az unakkuzatív igéket középigéknek, középrendű igéknek, verbum neutrumnak vagy mediális igéknek nevezik. Az elnevezések használatával kapcsolatban lásd Bene (2011: 19) összefoglaló táblázatát.

⁸A magyar leíró nyelvtanokban az unergatív igéket aktív, cselekvő, vagy bennható igéknek nevezik (lásd Bene 2011: 19).

Az unakkuzatív igék alanyának és a tranzitív igék tárgyának az a közös tulajdonsága, hogy belső argumentumként generálódnak. A tranzitív igék alanyában és az unergatív igék alanyában pedig az a közös, hogy a külső argumentum helyén kerülnek beillesztésre. Összességében tehát a „befejezett” melléknévi igenév üres kategóriája mindig a belső argumentum pozíciót foglalja el, sohasem a külső argumentum pozíciót. Ezeket az igeneveket tehát a következőképpen ábrázolhatjuk szemantikusan:

(59) $[[_{vP} \text{ (külső argumentum) } [_{VP} \text{ } pron_i \text{ V }]] +t] N_i$

Ez a fajta szintaktikai funkciókiosztás eltér a magyarban általánosan tapasztalható nominativus-accusativus funkciókiosztási mintázattól. A nominativus-accusativus funkcióhozrendelésben az unakkuzatív igék alanya ugyanis nem a tranzitív ige tárgyával, hanem a tranzitív és unergatív igék alanyával alkot természetes osztályt ($S=A \neq O$). A „befejezett” melléknévi igenevek funkciókiosztása eltér az ergativusi-absolutivusi funkciókiosztástól is. Ez utóbbi mintázatban ugyanis nemcsak az unakkuzatív, hanem az unergatív igék alanya is ugyanúgy viselkedik, mint a tranzitív igék tárgya ($A \neq S=O$). Azt a funkciókiosztási mintázatot, melyet a magyar „befejezett” melléknévi igenevek követnek, a szakirodalom aktív vagy aktív-statikus (active és active-stative) mintázatnak hívja, azokat a nyelveket pedig, ahol ez a domináns funkciókiosztás, az osztott alanyú nyelvek terminussal illeti (split subject language vagy fluid subject language, ld. Klimov 1974, Dixon 1979, Mithun 1991; Blake 1994: 5.2. fejezet).⁹ Ez a megnevezés azt hivatott tükrözni, hogy a tárgyatlan igék alanyát nem egységesen kezeli a nyelv: bizonyos alanyok a tárgyas igék alanyával alkotnak természetes osztályt, mások pedig a tárgyas igék tárgyával.¹⁰

⁹Bickel és Nichols (2009) amellet érvelnek, hogy ez nem egy külön típus; az ilyen nyelvek besorolhatók valamely más funkciókiosztásba.

¹⁰Az aktív funkciókiosztási mintázat nyelvtipológiailag erősen korrelál az SOV szórenddel (Klimov 1974: 16). Aktív nyelvből meglehetősen kevés van a világ nyelvei között: a fent hivatkozott szakirodalom alapján 69 ilyen nyelvet sikerült azonosítanunk. Ezek domináns szórendjéről a Word Atlas of Language Structures Online (Dryer and Haspelmath 2011) 81. és 83. fejezetei alapján (Dryer 2011a;b) kimutatást készítettünk. Egyes esetekben, ahol a WALS nem szolgáltat elegendő információval, leíró nyelvtanokat is segítségül hívtunk. A 69 nyelvből 30 domináns szórendjéről nem találtunk információt, további 5-nek pedig nincs domináns szórendje. A maradék 34-ből 28 nyelv SOV, 2-nek nincs domináns sorrendje, de az ige és a tárgy sorrendje OV, 2 nyelv SVO, és további 2-nek nincs domináns sorrendje, de az ige és a tárgy sorrendje VO. Összességében tehát a 34 nyelvből 30-ban találunk OV sorrendet, és csak 4-ben VO-t.

Mivel a „befejezett” melléknévi igeneves tagmondaton belül a belső argumentum helyét a *pron* üres elem tölti ki, a belső argumentum nem jelenik meg testesen. A külső argumentum jelenléte nem kötelező (60), ha azonban testesen megjelenik, akkor az ómagyarban ablativusi (-*től*) ragos főnévi formát ölt (61), illetve ritkán a morfológiailag jelöletlen alanyesetben áll / esettelen (62). A Magyar Generatív Történeti Szintaxis projektum online korpusza nem tartalmaz *által* névutós alannyal módosított „befejezett” melléknévi igenevet, ezek a PP-k vagy a „valaki révén, útján” értelemben szerepelnek, vagy pedig az „át” igekötő jelentését veszik fel.

(60) Ez **aldot** zenth **ygeek** (Könyvecse 1r)

(61) a. Meg emlekezik az **isten töl meg tiltott** dolgokrol (BodK 11r-11v)

b. **crüstol** neky **ygerett** gyezedelmuel (JókK 26)

A morfológiailag jelöletlen alanyú (62) a mai magyar nyelvben is használatos *anyaszült meztelen* formában. A mai magyarban az *anyaszült* már egy szónak tekinthető, mivel a *szült* nem kaphat saját szóhangsúlyt. Hogy az ómagyarban már összetétel volt-e, azt nem lehet bizonyosan megállapítani, a különírás/egybeírás (és általában az íráskép) ugyanis ebben a korban még nem szisztematikus, és egyébként sem tartjuk meghatározónak.

(62) **aña zült mezihtelen** elfezihtetuen (VitkK 11r)

Az ősmagyar nyelvről a jelen könyv azt tételezi fel, hogy SOV szórendű volt. Könyvünk azt is feltette, hogy a váltás az SOV-ból az SVO vagy Topik Fókusz V X* szórendbe a véges főmondatokban kezdődött el, s az új sorrend csak később lett domináns a nem véges alárendelt mondatokban, az ómagyar korban ezek még nyomokban őrzik a régi SOV szórend maradványait. Feltételezésünk szerint a „befejezett” melléknévi igenevek fejeződéssége is ezen régi SOV szórend maradványa.

A „befejezett” melléknévi igenevek fejeződéssége és aktív funkciókiosztása között tehát összefüggés lehet: minden bizonnyal nem véletlen, hogy az aktív funkciókiosztás az ómagyarban és a mai magyarban egy alárendelt, fejeződésséges mondatban található meg. Megjegyzendő, hogy a magyar „befejezett” melléknévi igenévhez hasonló aktív funkciókiosztású igeneveket több Indo-Európai nyelvben is találhatunk (többek között az angolban és a horvátban is, ezek egy korábbi nyelvállapotban bizonyítottan SOV szórendűek voltak), s magát a Proto-Indo-Európai nyelvet is aktív (vagy ergatív) funkciókiosztású nyelvnek szokás rekonstruálni (ld. többek között Nichols 1990, Lehmann 1995; 2002, Bauer 2000, Barðdal és Eythórsson 2009).

(62) azért különösen érdekes, mert a „befejezett” melléknévi igenév egyfajta passzívum, s ezért vele alapesetben a külső argumentum szabad határozóvá való lefokozását várjuk. A (63)-beli példák kétféleképpen elemezhetőek: a bennük levő névmás lehet akár az igenév alanyesetű/esetetlen alanya (64a), akár a jelzett főnév birtokosa (64b), ez utóbbi esetben nem része az igeneves tagmondatonak.¹¹

- (63) a. gondoliad meg az **te tet byneidet** (LobkK 113)
 b. meg gondolvan az **entet gonossagimat** (LobkK 67)
- (64) a. gondoliad meg az $[[_{vP} te [_{VP} pron_i te]] + t]$ byneidet_i
 b. gondoliad meg az $te [pron_i tet]$ byneidet_i

A „befejezett” melléknévi igeneves tagmondaton belül a predikátumot határozóval lehet módosítani és tagadni lehet.¹²

- (65) a. zent ysayas pphetath **ffabol ézynalth** ffwrezzel metueek altal: (Könyvecse 11r)
 b. Demaga **fesuenseguel tewlt** vr Silvester (JókK 7)
 c. **ystentevl neky adot** malastnak myatta (JókK 20)
- (66) tharch megh ... [elewl **meg nem laathoth**] halaalthool (FestK 163)

A határozói módosító olykor a jelzett főnév mögött van, ilyenkor kikerült az igeneves tagmondaton kívülre, egyfajta szétszakított szerkezetet hozva létre. Az alábbi példákban a határozó szemantika-

¹¹Bizonyos mai szóösszetételekben is megjelenik egy főnév, mely alanynak, nem pedig birtokosnak tekinthető: *viharvert, porlepett, villámsújtott, istenáldott*. Ezeket Kenesei (1986a) mellékneveknek tekinti, szemben a *viharverte, porlepte, villámsújtotta, istenáldotta* kifejezésekkel, melyeket igeneveknek elemez.

¹²Károly (1956) szerint az igenevet birtokos is bővítheti. Az ilyen bővítmény akkor fordulhat elő, ha az igenév értelmező jelző vagy „alkalmi főnév”. Elemzésünkben az értelmező jelzők és az „alkalmi főnevek” is egyszerű jelzők, s az alábbi mondatokban a birtokos nem a jelzőt, hanem a(z) elliptált) főnevet módosítja, tehát az igeneves tagmondaton kívül helyezkedik el, ahhoz szintaktikailag és szemantikailag nem kötődik. Az elemzésben feltett elliptált főnevet \emptyset -el jelezzük.

- (i) a. & meg èmezi \emptyset valasztottit. (BécsiK 196)
 b. & meg èmezi $[_{DP} \emptyset$ valasztott \emptyset -it] . (BécsiK 196)

ilag diktált helyét t_i -vel jelöljük. ((67b)-ben az elliptált, igenévvel módosított főnév helyét \emptyset -el jelezzük.)

- (67) a. *voltuolna* [t_i ygen **meg vylagossolot**] **ember ystentewl**_{*i*} (JókK 77)
b. *èros fèrfiakat &* [t_i **valasztott**] \emptyset -**akat hadakazatra**_{*i*} (BécsiK 14)

A „befejezett” melléknévi igenév az ómagyar mondatban jelzői és állítmányi pozícióban is megtalálható. Jelzői használatra az előbbieken már több példát láttunk, az alanyi használatot (68)-ban mutatjuk be.

- (68) a. **vagyok adatott** neky eletemben es halalom vtan: (JókK 119-120)
b. Aldot **vagy** vram mennyek eressgeben ees dycheretes ees dychewseges ees ygen **fel magasztatot** (AporK 139)
c. Es **marada** a nēbēri (‘asszony’) o kēt fiaytol & ferietol **megvalt**. (BécsiK 1)
d. Es valakyyket akarz fogadnod ez zerzedbe **fogattak legyének** (JókK 24)

A határozóval módosított „befejezett” melléknévi igenevek állítmányi pozícióban is lehetnek szét-
szakítottak:

- (69) & [t_i **alasztattac**] **lèznę** [te hatalmadnac iarma ala]_{*i*} (BécsiK 19)

Állítmányként az igenév ragozatlan, a szám-személy ragokat a segédige viseli (pl. *vagyok adatott*, JókK 119). A segédige az igenevet akár megelőzheti (68a), akár követheti (68d). A véges ige és segédige kapcsolata ezektől eltérő tulajdonságokkal rendelkezik: a személyragok nem a segédigén hanem a főigén vannak (pl. *zereztettem vala*, KulcsK 159r), illetve a segédige csak követheti a véges igét.

A „befejezett” melléknévi igenév állítmányi használatát Károly (1956) a latin lét-ige+participium szerkezet tükörfordításának, tehát latinizmusnak tartja. Ezzel szemben a 20. század első felében a „befejezett” melléknévi igenév állítmányi használatát gyakran a 19. században keletkezett vagy elterjedt újdonságnak és németességnek tartották. Mint a fenti példák bizonyítják, ez a jelenség nem német hatásra került be a nyelvbe, és a szerkezet használata nem tekinthető modernkori újításnak, legfeljebb használata terjedt ki több és több igenévre. Az a tény, hogy a

„befejezett" melléknévi igenév állítmányi használata a mai napig él a nyelvben, sőt, egyre terjed (Zimányi 2006, ?) azt jelezheti, hogy nem idegen hatásról van szó, hanem egy olyan jelenségről, mely függetlenül létezett a latinban, az ómagyarban és a németben. Ennek az igenévnek a mai magyar nyelvbeli állítmányi használatával Komlósy (1992) és Zimányi (2006) foglalkoztak.

3.3. Kontrollált tárgyú *-t/tt* melléknévi igenevek (az *anyám süttötte kenyér* típus)

Egy másik produktív ómagyar *-t/tt* igenév szerkezetében a tárgy helyét foglalta el a jelzett főnévvel koindexált üres kategória.

(70) wǵ mond rola wrwnk Iesus zent Mathe **yrta** kenyweenek heeted reezeeben. (ÉrdyK 131)

(71) [[_{vP} zent Mathe [_{VP} *pron_i* yr]] -t+a] kenyw_i

A legkorábbi példa erre az igenévtípusra latin nyelvű szövegekörnyezetben maradt fenn (72).

(72) Uenissent ad quendam locum **Menittemezev** vocatum („Menny ütötte mező", 1363, OklSz: 1042)

Ez az igenévtípus a következő tulajdonságokban tér el a fent tárgyalt „befejezett" melléknévi igenévtől. Egyrészt csak tárgyas igéből lehet képezni, unakkuzatív igékből nem. Így a belső argumentum egyben mindig a tárgyi argumentum is, vagyis az üres elem mindig a tárgy helyére kerül. Így ez az igenév valódi kontrollált tárgyú melléknévi igenév.¹³ Funkciókiosztási mintája tehát egyértelműen nominativus-accusativus, nem pedig aktív-statikus (hiszen a tárgyas igék tárgyat másként kezeli, mint a tárgyas és tárgyatlan igék alanyát).

(73) [[_{vP} zent Mathe [_{VP} *pron_i* yr]] -t+a] kenyw_i

Másrészt ez az igenév nem passzív, hanem aktív. Harmadrészt az igenévnek nyílt, morfológiailag jelöletlen alanya lehet. Végül az igenév a nyílt alanyával egyezik. Az egyeztetési paradigmát az ómagyarban csak részlegesen lehet felállítani, ugyanis többes számú alanyal rendelkező példák nem állnak rendelkezésre (Simonyi 1907, Károly 1957, Szepesy 1982, Nádasi 2011a).

¹³Ezt az igenevet Nádasi (2006; 2011a) és Márkus (2009) prenominalis vonatkozó mellékmondatnak elemzik.

- (74) a. es ueged az nekod zorzottem Coronat (KazK 17v)
 b. atte tennon totted frigodnek iegerol (NagyszK 78)
 c. ... veres pey louath. Ew berekesith es ew husath fekel war fogta. Menie mondiad Zenth Janos ewangelistanak, hogy ez fekel war ('seb') fogotta weres pey lo megh tistolion (Bag - Ffekel Equorum deperditur cum ista oracione)
 d. az hw Irta ewangeliomanak kenwe (JordK 353)

Az ómagyar adatok alapján megadható rész-paradigmát a 3. táblázatban foglaltuk össze.

3. táblázat: Az *anyám süötötte kenyér* típus normalizált egyeztetése

	első sz.	második sz.	harmadik sz.
egyes sz.	-em/om	-ed/od	-a/e
többes sz.	nincs adat	nincs adat	nincs adat

A szakirodalomban többféle vélemény is felmerült arra nézve, hogy az igenév egyeztetését hogyan kell elemezni (ld. alább). Ebből a szempontból a paradigma leginformatívabb része sajnos pontosan a hiányzó többes számú végződés-sor lenne. Ez alapján lehetne ugyanis eldönteni, hogy ez a paradigma a véges ige tárgyas ragozásával azonos (azaz normalizálva a *mi tettük frigy*, *ti tettétek frigy*, *ők tették frigy* alakok éltek), vagy a birtokos és a főnévi igenév egyeztetésével azonos (azaz normalizálva a *mi tettiünk frigy*, *ti tettetek frigy* és *ők tették frigy* alakok léteztek), vagy netán egy harmadik mintázatról van szó.

A többes számú alakok legkorábbi fennmaradt példái a 17. századból valók. Ebből a korból Simonyi (1907: 202) gyűjtött összesen két adatot (75). (Legjobb tudomásunk szerint ebből a korból azóta sem került napvilágra több példa.) Ezek az adatok a birtokos vagy főnévi igenévi paradigmába illenek bele (*kívánnunk*, *lakniuk*), nem pedig a tárgyas igeragozásba (*kívánjuk*, *lakják*).

- (75) a. Hogy a szentek az ő könyörgésekkel **kívántunk jókat** nyerjenek minékünk T/1
 (1613., Pázmány: *Isteni igazságra vezérlő kalauz*, Appendix XVII, idézi Simonyi 1907: 202)

- b. A gepidák az ő régi **laktok földökben**, úgymint ... T/3
(1692., Lisznyai Kovács Pál: Magyarok krónikája, 180, idézi Simonyi 1907: 202)

Simonyi a 18. és 19. századból több adatot is ismertet, de ezek jórészt a nyelvészethez értő íróktól vagy tudósoktól származnak, s ezekben a szakirodalom nem élő paradigmát, hanem analógiás alakokat lát (Simonyi 1907, Károly 1957, Szepesy 1982). Ezt némileg megerősíti, hogy Simonyi T/1 alakban *-unk/ünk* és *-uk/ük* ragos alakokat is talált, T/3-ban pedig *-ok/ök* és *-ák/ék* végződésűt is – azaz ingadozás figyelhető meg a nyelvhasználatban (de az alakok többsége már a tárgyas ragozási paradigmába illeszkedik).

Teljes paradigma a mai magyar nyelvben sem állítható fel, ugyanis ennek az igenévnek ma már csak harmadik személyű alanya lehet. A T/3 alanyokkal való egyeztetés nem azonos sem a véges ige T/3 tárgyi egyeztetésével, sem pedig a birtokos / főnévi igenév T/3 egyeztetésével. Ehelyett az E/3 alanyokkal megjelenő egyeztetéssel esik egybe.

(76) mai magyar

- a. a János írta könyv
b. az ők ?*írta / *írták / *írtak könyv
c. (i) *a történészek írták könyv véges igei paradigma alapján várt alak
(ii) *a történészek írtak könyv birtokos paradigma alapján várt alak
(iii) a történészek írta könyv

A vonatkozó szinkrón szakirodalomban talán ennek az igenévtípusnak az elemzésével kapcsolatban merült fel a legtöbb vitás kérdés. Ezeket a kérdéseket itt azért említjük, mert az ómagyar adatok elemzésével kapcsolatban is felmerülnek. Egyrészt nincs egyetértés azzal kapcsolatban, hogy a fent bemutatott adatok egyáltalán *-t/tt* igenevet tartalmaznak-e (Kenesei 1986b, Laczkó 2001, A. Jászó 1992, Márkus 2009, Szőke 2011), vagy véges múlt idejű igét (Jakab 1988, Nádasi 2006; 2011a;b). Mi itt az igeneves elemzést támogatjuk.

Másrészt az igeneves kifejezést bővítő morfológiailag jelöletlen főnévvel (*anyám süttötte kenyér*) kapcsolatban is több elemzés felmerült: birtokosként (Szepesy 1982), alanyesetű alanyként (Kenesei 1986a, Nádasi 2006), esettelen, a poszt-szintaktikai komponensben alapértelmezés szerinti esetet kapó alanyként (Márkus 2009), és egy fonológiaiailag üres PP komplementumaként meg-

jelenő DP-ként, azaz jelöletlen határozóként (Szőke 2011) is elemezték már. Mi alanyesetben álló alanynak tekintjük.

Végül az igenévi fejen utolsó morfémaként megjelenő szuffixum (*anyám sütötte kenyér*) státusa is vitatott: tartják tárgyi egyeztetésnek (Nádasdi 2006), szám-egyeztetés nélküli tárgyi egyeztetésnek (Márkus 2009) és személyjelnek (Laczkó 2001, Szőke 2011) is. Mivel az ómagyar paradigma hiányos, az egyeztetés kérdésében erre a nyelvallapotra nézve nem tudunk állást foglalni (a középmagyarra vagy a mai magyarra adható elemzéseket pedig nem lehet az ómagyarra egyenesen rávetíteni).

Ez az igenév erősen fejképző, sem a nyelvtörténeti adatok, sem a szinkrón adatok között nem található olyan példa, ahol az igenév alapigéjét az igeneves tagmondaton belül valami követné. Ez a szerkezet tehát erősen őrzi a feltételezett ősmagyar SOV szórendet. Ennek az igenévnek az igéje tipikusan pontosan egy frázissal bővül, s ez a frázis tipikusan az alany.

- (77) a. az [**o totte**] dologban (SzékK 91r)
b. [**zent Clara zerzete**] kenerekett (JókK 75)
c. [**The valasztottad**] sydo neped mya ('miatt') ... Meg fogattal. (PozsK 2v-3r)

Az igenév azonban határozóval is bővülhet – figyeljük meg, hogy (78)-ban az alanyi vonzat rejtve marad, s az alapige továbbra is csak egy frázissal bővül.

- (78) a. es ueged az [**nekod zorzottem**] Coronat (KazK 17v)
b. Az [**teen magadnak walasztottad**] warasodban Jerosalemben (ThewrK 2v)

(79)-ben úgy tűnhet, hogy az igenév akár több frázissal is bővülhet, azonban a *szent Dávid* és a *zsidóságnak királya* egyetlen, appozitív módosítót tartalmazó DP-t alkot.

- (79) [**zenth dauid zidosagnak kiral'a**] zerzette zoltar (DöbrK 8r)

Az ómagyarban nem tudunk olyan példáról, ahol ez a típusú igenév több, mint egy frázissal bővülne, de olyan előfordul, hogy nincs bővítménye (NagyszK 148: *zereto zylottem fyamnak*). Ez az igenév típus tipikusan két nyílt összetevőt tartalmaz: az igenév alapigéjét és annak egy bővítményét. A (75)-beli példánál viszont az igenévnek nincs semmilyen bővítménye, és ez a Simonyi

által gyűjtött további 18.-19. századi példákra is jellemző. A mai magyarban az igenév alanya mindenképpen nyíltan megjelenik, de emellett korlátozottan tagadás és határozó is bővítheti az igenevet.

- (80) a. orvos sosem látta afrikai gyerek (Kossuth Rádió, 2012. 03. 10., 08:33)
b. a senki sem vezette autó itt áll a ház előtt (Szőke 2011: 219)

- (81) a. a sok esetben élőlény alkotta tárgyak (Szőke 2011: 220)
b. az alapvetően feketék vezette autók (Szőke 2011: 220)

Az igenevek történetére az jellemző, hogy amennyiben diakrón változáson mentek keresztül, úgy használatuk minden esetben egyre megszorítottabb lett: csökkent használati körük, nyílt alanyuk lehetősége, egyeztetésük megszűnt. Ez igaz az *anyám süttötte kenyér* típusú igenevekre is. Mint a példákban láttuk, az ómagyarban még személyes névmás és referáló kifejezés is lehetett az ilyen igenév nyílt alanya. Ma már az első és második személyű névmási alanyok rosszul formált szerkezethez vezetnek, csak a referáló kifejezések és a *maga* névmások elfogadhatóak, ráadásul ez utóbbiak is az E/3 alanyokhoz hasonlóan egyeznek: *a magam süttötte(*m) kenyér*; *a magad süttötte(*d) kenyér*.^{14,15} Ennek az igenévnek a használata tehát erősen szűkült. Mivel a mai magyarban ezek az igenevek az alany mellett negációval is bővíthetnek, megalapozottnak látjuk feltenni, hogy az ilyen bővíthetőség az ómagyarban is lehetséges volt. Hangsúlyozzuk azonban, hogy az ómagyarban ezt a feltételezést adatokkal nem tudjuk alátámasztani.

3.4. Kontrollált birtokosú -t/tt melléknévi igenevek (*a vére hullott katona* típus)

A -t/tt végű igenevek egy másik csoportjában a *pron* üres elem az alapige belső argumentumának birtokosa, s a jelzett főnévi csoport ezzel a fonológiailag üres birtokossal koreferens. Ezeket kontrollált birtokosú -t/tt (melléknévi) igeneveknek hívhatjuk.¹⁶ A (82)-ben található példákban az igenév alapigéje unakkuzatív ige, így ezekben a belső argumentum birtokosa egyben az alany birtokosa is.

¹⁴A *maga* névmások birtokosként is hasonlóan viselkednek: *a magad kenyerét eszed*, **a magad kenyeredet eszed*.

¹⁵Nádasdi (2006: 74) többes szám harmadik személyű névmási alanyú példát is hoz (*ők vezette vetélkedő*), a jelen sorok írójának ezek a példák is nagyon rosszul hangzanak.

¹⁶Ezt a típust Nádasdi (2010; 2011b) prenominalis vonatkozó mellékmondatnak elemzi.

- (82) a. & ot vala **egy keze meg aźot ̀ember** (MunchK 38ra)
 b. & monda **a· k̀eze aźot ̀emb̀eǹec** (MunchK 38ra)
 c. Halwan ezeket **az eze vezót yffyw** (ÉrdyK 199a)

Ezeknek a példákknak a szerkezete tehát (83)-ban adható meg.

- (83) a. egy [[\acute{o}_i keze] megszott] ember_{*i*}
 b. [[_{VP} [_{DP} *pron*_{*i*}(birtokos) NP(birtok)] V] +t] N_{*i*}

Ez a típusú igenév tárgyas igékből is képezhető, ilyenkor a belső argumentum birtokosa egyben a tárgy birtokosa. (A (85a) példában olyan valakiről van szó, aki a saját bűnét szánja. A jelzett főnév elliptált, így az esetvégződés a kiejtetlen főnevet közvetlenül megelőző igenévi kategóriára tapad. A rejtett főnevet **ember**-rel jelöljük.)

- (84) a. hite zegot felesegenec (NádK 278v)
 b. [[_{VP} [_{DP} \acute{o}_i hite] szeg] -ett] feleségének_{*i*}
 (85) a. agyad meg ymmar **bewne zantnak** kyt el vewtel kegyetlen karomlotol (JókK 158)
 b. [[_{VP} [_{DP} \acute{o}_i bűne] szán] -t] ember_{*t*}-nek, kit ...

(86)-ban szintén ezt az igenévtípust találjuk.¹⁷

- (86) Èl̀eic̀b̀e k̀elec ̀oǹekic̀ m̀õnal (‘mint’) **k̀õlk̀ey ̀elragadot nõsten** [zamar] **m̀edue** (BécsiK 199)

(86)-ot a hagyományos nyelvtörténeti munkákban olyan igenévként kezelik, mely határozói viszonyt fejez ki: a medvétől lopták el a bocsait (Károly 1956, A. Jászó 1992).¹⁸ Az igenév *kölkei*

¹⁷V.ö. a párhuzamos helyeket néhány későbbi bibliafordításban:

- (i) a. Eleikbe futoc mint az Medue mellynec kölykét el vöttéc (Károli II/1 182va)
 b. Megtámadom őket, mint a kölykefosztott nóstény medve (Neovulgata, Óz 13,8)

¹⁸Ennek a szerkezetnek a latin szövegben ablativus qualitatis szerkezet felel meg: *ursa raptis catulis* (A. Jászó 1992: 433).

bővítményét alanynak tartják. Mi az első állítástól teljes egészében, a másodiktól részben különböző álláspontot képviselünk.

Kezdjük a *kölkei*-nek az igei vonzatkeretben betöltött szerepével! A *kölkei* az elragadási eseménynek logikai tárgya: nem a bocsok ragadnak el valamit, hanem őket ragadják el. A *kölkei* tehát az ige vonzatkeretében a belső argumentum, a tárgy helyén kerül beillesztésre. A *kölkei*-ből egy passzivitási transzformáció útján lesz alany. Azaz ez a főnévi csoport nem mélyszerkezeti, hanem levezetett alany. Ez ellen a gondolatmenet ellen azt az ellenérvet lehetne felhozni, hogy az igeről hiányzik a passzív *-tat/tet* szuffixum: a példában *kölkei elragadott*, nem pedig *kölkei elragadtatott* medvéről van szó. Ez a megfigyelés helytálló, de az ómagyarban előfordul, hogy egy szenvedő értelmű igeről elmarad a szenvedő morféma. Figyeljük meg a következő példát a Halotti Beszédből:

(87) kinec odut hotolm (HB)

Itt a részes esetű bővítményből is teljesen egyértelmű, hogy a hatalom a szóban forgó személynek adattatott, nem pedig ő adta valakinek. Egy további példát (88)-ban találhatunk.¹⁹

(88) Tennen thanythwanyod mya ('miatt') **el Arultal** ... Meg fogattal· hamis tanok mya vadoltattal (PozsK 2v-3r)

A szenvedő morféma hiánya tehát az ómagyarban nem feltétlenül jelenti a szenvedő értelmezés hiányát. (86) szenvedő értelmezése mellett szól az is, hogy három évszázaddal később Révainál már a *mérges a kölke elragadtatott medve* alakot találjuk (idézi Simonyi 1914: 28). A *kölkei* levezetett alanyként való elemzése mellett szól továbbá az is, hogy így az üres elem helyét egyöntetűen a belső argumentum birtokosával azonosíthatjuk. Ellenkező esetben azt kellene állítanunk, hogy a kontrollált birtokosú *-t/tt* igenevekben az üres elem akár a külső, akár a belső argumentum birtokosának helyén állhat, vagyis csak egy kevésbé megszorított elemzéssel tudnánk jellemezni az adatokat.

Térjünk most rá arra a kérdésre, hogy milyen viszony van az igeneves kifejezés és a jelzett főnév között. A hagyományos nyelvtanok szerint ez a viszony határozói. Ez a mi elméleti kere-

¹⁹Haader Lea (személyes közlés) rámutat, hogy ebben a példában akár íráshiba (azonos szekvencia kihagyása) is lehet.

tünkben azt jelentené, hogy a *medve* az igeneves tagmondaton belül egy szabad határozóval, azaz adjunktummal van koindexálva.

- (89) a. [$[_{PP} \text{tőle}_i$] [$[_{DP} \text{kölkei}$] elragadott] medve_i , azaz
 b. [$[_{PP} \text{pron}_i$] [$[_{DP} \text{kölkei}$] elragadott] medve_i

Véleményünk szerint ez azért nem kielégítő, mert a *kölkei* egy birtokolt főnév, s mint ilyen, nyílt vagy fonológiailag üres birtokossal kell rendelkeznie a saját főnévi csoportján belül. Ez a birtokos egyértelműen a *medve*, mivel az ő bocsairól van szó. A *medve* tehát jelen van a *kölkei* DP-jén belül birtokosként, s mivel itt testesen nem jelenik meg, egy fonológiailag üres birtokosként kell reprezentálnunk.

- (90) [$[_{DP} (\text{ő}) \text{kölkei}$]

Ha viszont a *medve* mint üres elem mindenképpen jelen van a belső argumentum frázisában, akkor azt látjuk legcélszerűbbnek, hogy a testes, jelzett *medve* főnevet ezzel a pozícióval koindexáljuk. Vagyis (86)-ot kontrollált birtokosú *-t/tt* melléknévi igenévként elemezzük.

- (91) a. [[$[_{DP} (\text{ő}) \text{kölkei}$] elragadott] medve , azaz
 b. [[$[_{DP} \text{pron}_i \text{kölkei}$] elragadott] medve_i

Azt a logikai lehetőséget, hogy az igenévi kifejezésen belül a *medve* mint birtokos és mint (*-tól* ragos) szabad határozó is jelen van, két okból kizárjuk. Az egyik a nyelvtan gazdaságossága: (91b) kevesebb elemmel kifejezi (86) jelentését, mint (92b). Másrészt egyetlen másik igenévtípusnál sem tapasztalunk olyat, hogy a jelzett főnév az igenévi tagmondaton belül egynél több üres kategóriával lenne koindexálva.

- (92) a. [[$[_{PP} (\text{tőle})$] [$[_{DP} (\text{ő}) \text{kölkei}$] elragadott] medve , azaz
 b. [[$[_{PP} \text{pron}_i$] [$[_{DP} \text{pron}_i \text{kölkei}$] elragadott] medve_i (elutasított szerkezet)

Az elemzés szempontjából az egyik legfőbb kérdés, hogy a jelzett főnév és az üres elem közötti láncot bázis-generált vagy mozgató láncnak tekintjük-e.²⁰ E két lehetőség közül egyértelműen a bázis-generált opció a helytálló. A birtokost ugyanis csak akkor lehet kimozdítani az őt tartalmazó főnévi csoportból, ha részes esetet visel. Egy mozgató elemzéssel tehát azt várnánk, hogy ezek az igenevek csak dativusi esetben álló főnév mellett jelenhetnek meg. Ez a predikció a fenti adatok fényében nem helytálló.

A kódexek korából fennmaradt adatok mindegyikére igaz az, hogy az igeneves tagmondat két elemű: benne csak az (esetleg igekötős) igenév és a belső argumentum jelenik meg testesen. A kételeműség a mai magyarban is erősen jellemző erre az igenévtípusra, de nem kizárólagosan: a tagadás például megjelenhet az igeneves tagmondaton belül (*az egy arcizma se rándult ember*, Nádasi 2010: 474). Mivel az idő során az igeneves mondatok mindig csak megszorítottabbak lettek, feltesszük, hogy a kételeműség az ómagyarban is inkább tendencia mind abszolút érvényű szabály volt.

A kontrollált birtokosú *-t/tt* igenevekkel a mai magyar nyelvben Nádasi (2010) foglalkozott leíró szinten, szerkezetüket Nádasi (2011a;b) elemezte generatív elméleti keretben (véges vonatkozó mellékmondatként, amivel mi nem értünk egyet).

3.5. Kontrollált alanyú *-t/tt* melléknévi igenevek

Az ómagyar kódexekben található néhány olyan adat, melyben a *-t/tt* igeneves kifejezés alanyának (nem pedig tárgyának) helyén találjuk a *pron* üres kategóriát. Ezekről az adatokról azt állítjuk, hogy két csoportba sorolhatóak: az egyik csoportban az alany külső argumentumként generálódik (azaz unergatív vagy tranzitív igék alanyáról van szó), míg a másokban az alany belső argumentumként generálódik (azaz unakkuzatív ige alanya).

²⁰Ez természetesen az összes igeneves szerkezetnél felmerül. A többi igenév esetében az az implicit feltételezésünk, hogy bázis-generált láncról van szó. Ez a kérdés azért merül fel nagyobb súllyal a kontrollált birtokosú *-t/tt* igeneveknél, mert tudjuk, hogy a birtokost a saját frázisából ki lehet mozdítani, és a mondatban a birtokolt főnévtől és annak módosítótól elszakítva is megjelenhet.

(i) Jánosnak_i elveszett [t_i a kulcsa].

3.5.1. A kontrollált alany külső argumentum (az *imént énekelt versenyző* típus)

Az ómagyar nyelvben a *-t/tt* igeneves szerkezet igei argumentumai közül tipikusan a belső argumentum, azaz unakkuzatív igeik alanya vagy tranzitív igeik tárgya helyettesítődik üres kategóriával. Olykor azonban az üres elem a külső argumentum helyét foglalja el, s a tárgy testes főnévi csoportként jelenik meg. Két ómagyar adatot ismerünk, mely kétségtelenül ebbe a csoportba tartozik.

A Münchener kódexbeli (93) a Károli-féle Bibliában így hangzik: *Láta pedig egy szegénj özvegy asszoni állatotis, hogy abba két kis fillérkét vetne* (Károli II/2 74vb). Azaz itt egy olyan özvegy-asszonyról van szó, aki két fillért ereszt a perselybe. (V.ö. még a Jordánszky-kódex párhuzamos részletét (JordK 602): *vethwen ket kysded fyllereketh.*)

(93) *lata ke(dig) eg neminèmo žègèn ožuèget ket fel akča* ('fillér') **èrèztètet** ('eresztett')
(MünchK 79vb)

(93)-ban a *-t/tt* igeneves szerkezet jelzői szerepben áll, ezen belül is értelmező jelzőként. Az értelmező jelzőket egy nominális kategóriához adjungált, elliptikus főnévi csoportnak elemezzük. Egy egyszerű példán bemutatva:

(94) *almának, pirosnak*

(95) [_{KP} [_{KP} *almának*] [_{KP} *piros almának*]]

(93)-ban az értelmezős szerkezet tehát a következőképpen ábrázolható:

(96) ... *özvegyet, két fél fillér eresztett özvegy-et*

Az igeneves kifejezés szerkezetét kibontva pedig már egyértelműen látszik, hogy a jelzett (elliptált) főnév az igeneves kifejezés külső argumentumával koreferens. A tárgy az igenév előtti pozícióban található, és a jelen esetben nem visel tárgyragot.

(97) [[_{vP} *pron_i* [_{VP} *két fél fillér ereszt*]] -ett] *özvegy_i-et*

A másik egyértelmű példa erre a szerkezetre szintén a Münchener kódexben található. (A *valamit vall* kifejezés jelentése: „valamije van".)

(98) Ha valakin^c átfafia meghaland & èz **felèsegèt vallot** lènd (MünchK 79rb)

(98)-ban a *-t/tt* igeneves szerkezet nem jelző, hanem állítmány: [ez [feleséget vallott]]. (98) arról tanúskodik, hogy ebben az igenévtípusban a tárgyeset kiosztásra kerülhet, vagyis (93)-ban a tárgyeset megjelenhetne, hiánya opcionális. A többi ómagyar igenévtípusnál a tárgyeset testes megjelenését illetően ugyanezt a fajta opcionalitást tapasztaljuk.

Mivel az ómagyar gyakran használt igeneveket, de erre az igenévtípusra csak két példa van, ráadásul mindkettő a Münchener kódexben, felmerülhet, hogy ezek a szerkezetek a latin eredeti szó szerinti fordításaként jöttek létre, így az ómagyar igenévrendszerbe nem illeszkednek szervesen. Ez a magyarázat mindkét példa esetében kizárható. (93) latin megfelelőjében folyamatos participium van, a szó szerinti fordítás *özvegyet, két fél fillér eresztőt* lenne. (98) latin eredetijében pedig nem igenév, hanem a *habens* ige szerepel.

A mai sztenderd magyarban helytelenített ez a típusú igenév; **a vázát lelökött gyerek, *az imént énekelt versenyző* kifejezések sok beszélő számára agrammatikusak. Az újságnyelvben azonban mai napig él ez az igenévtípus, és *a vázát lelökött gyerek, az imént énekelt versenyző* grammatikusak (ld. Laczkó 1995; 2000; 2008a, Kenesei 2005). A *-t/tt* végű igenévnek ezt a használatát meglehetősen új fejleménynek tartja a szakirodalom. A fenti adatok fényében azonban felmerül az a lehetőség is, hogy az újságnyelvi *-t/tt* igenév esetében nem újításról, hanem egy régi szerkezet továbbéléséről van szó.

Az újságnyelvi *-t/tt* igenév funkciójáról Laczkó (2000: 432) így ír: „eszköztárából hiányzott egy olyan igenévi forma, amely kifejezetten előidejűséget jelölt volna úgy, hogy nincs alárendelve a szenvedő jelentésnek, vagyis: hiányzott az egyértelműen aktív, előidejű jegyű igenévi forma”. Ezt a hiányt tölti be *az imént énekelt versenyző* típusú *-t/tt* igenév. Érdekes megfigyelnünk, hogy a fenti két ómagyar igeneves kifejezés esetén is ugyanez történik: a *-t/tt* alakkal a fordító befejezetté, előidejűvé akarja tenni az igenév által leírt eseményt.

E szakasz lezárása előtt érdemes még tisztáznunk egy mindezidáig félreértelmezett ómagyar adat elemzését. (99)-ben a *ti húgotok*-hoz intézett megszólítás formája: *irgalmasságot követtetet(t)*.

(99) **mongatok** t^v áiatoc fiainak T^u èn nepèm· & t^u **hvgtoknac irgalmasságot k^ovèttètet**
(BécsiK 182)

Károly (1956: 137) szerint a szenvedő igenem itt fordítói hiba eredménye, a mondat eredetileg, helyesen ez lett volna: „mondjátok . . . ti húgotoknak: (te) irgalmasságot követett (húgunk/ember)". Amennyiben ez valóban így van, úgy (99)-ben a tranzitív *követ* ige alanya egy *pron* üres elem, azaz (99) szintén az itt tárgyalt szerkezetű típusba tartozik.

Egedi Barbara (személyes közlés) azonban felhívja a figyelmemet arra, hogy (99)-nek egy másik elemzése is lehetséges. Ez pedig az, hogy (99) valóban tartalmaz fordítói hibát, de az nem az igenéven, hanem a főnéven van: az igenév passzív alakja helyes, s a főnév van helytelenül tárgyraggal ellátva. Vagyis a mondat eredetileg, helyesen ez lett volna: „mondjátok . . . ti húgotoknak: irgalmasság követett”. Ebben az esetben nem egy *-t/tt* igenévről van szó, hanem egy egyszerű passzív transzformációról, mely során a fordító helyesen fokozta le a *valaki irgalmasságot követ* vP külső argumentumát szabad határozóvá, és csinált a mélyszerkezeti tárgyból felszíni alanyt, de az (ó)magyar nyelv szabályaival ellentétesen mindeközben nem változtatta a belső argumentum tárgyasetét alanyesetre. Ez a magyarázat vonzóbb, mint a Károly-féle, mert egyrészt pontosan rámutat, hogy a deriváció melyik pontján történt a hiba, másrészt rá tud világítani, hogy hibás alakként miért pont az került a szerkezetbe, amelyik (t.i. az *irgalom* főnévre azért tárgyaset és nem másik eset került, mert a kiinduló szerkezetben is tárgyasetű).²¹

3.5.2. A kontrollált alany belső argumentum (*a sokat látott utazó* típus)

Az előző szakaszban két tranzitív igéből képzett, kontrollált alanyú *-t/tt* igeneves példát tárgyaltunk. A kódexekben azonban további adatok is vannak, melyekben a *-t/tt* igenév tranzitív igéből van képezve, és az üres elem a prominensebb vonzat a helyén van.

(100) O mind tú **fíu zílt azzońiallatoc** (NádK 173r)

(101) **nağ keen lathoth** kegyes zyz anya **maria** (ThewrK 75r)

²¹V.ö. a párhuzamos helyeket néhány későbbi bibliafordításban:

- (i) a. és az ti húgaitoknak, hogy keduemben vadnak énnem (Károli II/1 176va)
- b. Mondjátok . . . nővéreiteknek: ‘Van irgalom’! (Neovulgata, Óz 2,3)

Itt mégis amellet fogunk érvelni, hogy (100) és (101) belső szerkezete nem ugyan az, mint (93)-é és (98)-é.

Figyeljük meg, hogy míg a (93) és (98) igenevei a mai magyar köznyelvben rosszul formáltak (**pénzt eresztett özvegy*, **feleséget vallott/bírt férfi*), addig (100) és (101) igenevei a mai köznyelvben is használatosak: a *világlátott utazó*, *sokat látott utazó* közismert kifejezések (Laczkó 2000), az *egyszer/kétszer szült nő* pedig bevett orvosi terminus. Ezt legegyszerűbben úgy tudjuk megragadni, hogy a két csoporthoz másfajta szerkezetet rendelünk, és feltesszük, hogy a (100) és (101) szerkezete a mai magyar nyelvben is jólformált, a (93)-at és (98)-at létrehozó deriváció viszont a mai magyarban már nem állhat elő.

Azt a nézetet, hogy két különböző szerkezettel állunk szemben, Laczkó (2000) megfigyelései is alátámasztják. Laczkó rámutat, hogy a mai magyar nyelvben a (100) és (101) típusú igeneveknek speciális értelmezése van: bennük az alany *experiens* tematikus szerepet visel, és „olyan értelmezést kap, hogy az igenévi kifejezés által jelölt szituáció hatására (az átélés, érzékelés eredményeként) állapotváltozáson ment keresztül” (Laczkó 2000: 434), azaz egyfajta eredményállapotba kerül. Tehát például egy *sokat látott utazó* tapasztalttá vált, egy *sokat tapasztalt tanár* pedig nagy gyakorlatra tett szert. Ennek az értelmezésnek az a feltétele, hogy az ige tárgyának jelentése alapján valószínűsíteni lehessen az állapotváltozást. Ez magyarázza a *sokat látott utazó* és a **keveset látott utazó* közötti kontrasztot.

Javaslatunk szerint a tranzitív igék egy csoportja, többek között a *lát*, *szül*, *olvas*, *átél* igék, egy vonzatstruktúra-váltakozásban vesznek részt. Az egyik argumentumstruktúrában az alany a külső argumentum helyén kerül beillesztésre és ágensi tematikus szerepet kap. A tárgy a szokásos belső argumentumpozícióban foglal helyet. Ha ebből az argumentumstruktúrájú igéből „befejezett” melléknévi igenevet képzünk, akkor a belső argumentumként projektált tárgy helyére kerül az üres elem, az alanyt pedig egy *által* PP-vel tudjuk kifejezni. Ez a szerkezete az *utazó által látott világ* féle „befejezett” melléknévi igenévi szerkezeteknek.

(102) [[az utazó által [_{VP} *pron_i* lát]] -ott] világ_i

A *sokat látott utazó* féle igeneveket a szóban forgó igék másik argumentumstruktúrájából származtatjuk. Ebben a másik vonzatkeretben az alany nem külső, hanem belső argumentumként generálódik, éppúgy, ahogy az unakkuzatív igék alanya. Ilyenkor a VP egy res(ultative)P-t vonz,

ennek a frázisnak a szemantikai tartalma az eredményállapot beállta. A resP specifikálójában az a főnévi csoport foglal helyet, amelynek denotátuma az eredményállapotba került, vagyis ez az alany, az *utazó* mélyszerkezeti helye. A deriváció során az alany ebből a pozícióból felmozog a VP-be. A res fej testvércsomópontjában helyet foglaló frázisok szerepe az, hogy tovább pontosítják (co-describe) a predikátumot (Ramchand 2008). Elemzésünkben a *sokat látott utazó* féle szerkezetekben ide kerül a tárgy. Ha egy ilyen argumentumstruktúrájú igéből „befejezett” melléknévi igenevet képzünk, akkor az üres elem a belső argumentumként projektált alany helyére kerül. Így jönnek létre a *sokat látott utazó*, *nagy kín látott Szűz Mária* típusú szerkezetek.

(103) $[[_{VP} [_{resP} t_{pron} \text{ sokat}] \text{pron}_i \text{ lát}] \text{-ott}] \text{utazó}_i$

Fontos érv a (103)-ban látható szerkezet mellett az a közismert tény, hogy az igei argumentumok közül a belső (tárgyi) argumentumpozíciót elfoglaló főnévi csoportot értelmezzük úgy, hogy változás ment rajta végbe, ez az argumentum az esemény kimérője (Tenny 1994, Borer 1994, Rothstein 2004, Ramchand 2008). Mivel (100)-ban és (101)-ben az alany állapotváltozása méri ki az eseményt, ennek kell a belső argumentumpozíciót elfoglalni.

A tárgyi argumentum helyéről fentebb már említést tettünk, arról azonban még nem szóltunk, hogy a tárgyeset hiányzik mind (100)-ban, mind (101)-ben. A tárgyeset elmaradását nem tartjuk ezen típusú igenév inherens tulajdonságának. Az alapján, hogy az összes többi ómagyar igenév típusban megjelenhet (sőt, tipikusan ténylegesen meg is jelenik) a tárgyon a tárgyeset, illetve az alapján, hogy a mai magyar nyelvben ebben a típusban is (immár kötelezően) kiosztódik a tárgyeset, feltételezzük, hogy (100)-ban és (101)-ben is opcionális tárgyesettel van dolgunk.

Elemzésünkben a tárgyesettel kapcsolatban felvetődik az a kérdés is, hogy miért oszthat ki egy olyan főnévi csoportra, amelyik nem a belső argumentum pozícióját foglalja el. Miért nincs ez az argumentum inkább valamilyen obliquusi esetben? Erre a válaszuk az, hogy a magyar nyelvben a tárgyeset nem csak belső argumentumokra oszthat ki, hanem egyéb elemekre is. Például az olyan predikátummódosítók, mint a tárgyatlan igék melletti számnévi módosítók és a kimérő kifejezések (fok-, mérték- és időhatározók) szintén állhatnak tárgyesetben (*sétáltam egyet, csak kicsit ettem, két hetet voltunk a Balatonnál*). Ezért nem meglepő, hogy egy nem a belső argumentum helyén projektált tárgy is megkaphatja ezt az esetet.

E szakasz lezárásaként megemlíjtük, hogy több olyan kódexadat is van, melynek besorolását bizonytalannak tartjuk.

- (104) **Magat meg alazott embornec** imadsaga (GuaryK 119)
- (105) mi es bočatonc **mi nekõnc vetõtteknek** (GuaryK 43 és GuaryK 129)
- (106) Minden: igazan **gont embõr** (DebrK 362)
- (107) **ammeg gont embõrt** (DebrK 374)

A (104) és (107) közötti példáknek két elemzése is lehetséges. Az egyik, hogy valódi kontrollált külső argumentumú *-t/tt* igeneves szerkezettel van dolgunk, azaz a (93) és (98) adatokkal alkotnak egy osztályt. Ekkor a mai magyar nyelvbeli rosszul formáltságukat a valódi kontrollált külső argumentumú *-t/tt* igeneves szerkezet hiányára vezethetjük vissza. A másik lehetőség, hogy ezek az ómagyarban kontrollált belső argumentumú *-t/tt* (melléknévi) igenevek, azaz bennük az alany a belső argumentumpozíciót foglalja el, és a (100), (101) féle adatokkal tartoznak egy csoportba. Ekkor a mai magyarbeli rosszul formáltságukat úgy magyarázhatjuk, hogy a szóban forgó igék az ómagyarban részt vehettek a fent vázolt argumentumstruktúra-váltakozásban, míg a mai nyelvállapotban erre már nem képesek.²² Ez esetben számot kellene tudnunk adni arról, hogy ezeknek az igéknek miért lehetett az ómagyarban kétféle argumentumstruktúrájuk. Fentebb már utaltunk rá, hogy ez az argumentumstruktúra-alternáció összefüggést mutat az igei frázisok jelentésével: egyrészt a predikátum lexikai-konceptuális jelentéséből tudni kell valószínűsíteni az alany állapotváltozását, másrészt a tárgynak olyannak kell lenni, hogy ezt az értelmezést elősegítse. A (104) és (107) közötti példák egy vallásos kor vallási szövegeiben találhatóak. Feltételezhető tehát, hogy ebben a kontextusban a gyónás, a vétkezés és az alázatosság gyakorlása olyan eseményeknek tételődnek, melyek az alanyon lényeges állapotváltozást (például lelki megtisztulást) eredményeznek. A két lehetséges elemzés közül empirikus alapon nem tudunk választani.

²²Megjegyezzük, hogy ezek az adatok nem minden beszélőnek (egyformán) rosszul formáltak.

3.6. Kontrollált locativusi módosítójú *-t/tt* melléknévi igenevek (a *Mária ülte gaz* típus)

Az ómagyar korból nem adathozható olyan *-t/tt* végű igeneves szerkezet, melynél a jelzett főnév egy locativusi szerepű *pron* üres kategóriával van koindexálva, és ez a típus a mai magyar nyelvben sem grammatikus. Azonban a népnyelvi növény-elnevezésekben található néhány vonatkozó adat.²³ A (109)–(110)-beli kifejezések foltos levelű növények elnevezései; a néphagyomány szerint a foltok azért keletkeztek rajtuk, mert Szűz Mária vére, teje vagy könnye hullott rájuk. Bár ezen elnevezések keletkezésének korát nem tudjuk megállapítani, feltételezzük, hogy egy meglehetősen régi szerkezet kövületeiről van szó, s ezért rövid tárgyalásukat indokoltnak látjuk.

(108) Mária-nyugotta-bukor (Tejfalusziget, Szigetköz)

(értsd: bokor, ami alatt Mária nyugodott)

(109) Máriaülte gaz (többek között Szőreg, Baranya, Bácska)

(értsd: gaz, amin Mária ült)

(110) Máriaülte fű (Veszprém)

(értsd: fű, amin Mária ült)

E példák szerkezetét (111)-ben adjuk meg. Unakkuzatív igékről lévén szó, a *Mária* mint az ige belső argumentuma jelenik meg. Az igei projekciót egy locativusi PP módosítja, ennek főnévi fejében van a módosított főnévvel koindexált üres kategória (a PP-k szerkezetéről lásd Hegedűs Veronika fejezetét).

(111) [[_{PP} *pron_i*] [_{VP} NP V]] -t N_i

Figyeljük meg, hogy bár a *nyugszik* és az *ül* unakkuzatív igék, a rajtuk levő igenévi *-t/tt* morfémát egy *-a/e* végződés követi. Ez megkérdőjelezi azt az elemzést, miszerint az *anyám sütötte kenyér* típusú (azaz kontrollált tárgyú *-t/tt*) igenevekben az *-a/e* morféma tárgyi egyeztetésként elemzendő, nem pedig személyvégződésenként.

²³Az adatok forrása Gunda (1989).

3.7. A *-t/tt* végű kötelezően birtokolt gerundium (a *röptében* típusú igenév)

Az ómagyar korban volt egy olyan produktív *-t/tt* végű igenév is, melynek használata igen közel állt a főnévhez: mindig birtokolságjelet viselt, ahol a birtokviszonyt személyrag kíséri, ott a személyragot is felvette, és kapcsolódtak hozzá a főnévi ragok is. Az ilyen igenevek mondatbeli pozíciója megegyezett az azonos ragot viselő főnevekével, jelentésük pedig a komplex cselekvést kifejező főnevekével (Tóth 2011a).

- (112) a. alanyesetben
- (i) the werud **hullothya** en iūhum ('szívem') **olelothya** ('alélatja') (ÓMS 10)
 - (ii) [magyar orzagba walo **yewthe**] kethseg (Lev 95)
 - (iii) Én uram, ugy busulok ezeken a dolgokon, hogy már egy darabig, tudom, **alut-tom** sem leszen (1670, közzéteszi Angyal 1917: 23)
- b. tárgyesetben
- (i) hadlaua **choltat** (HB)
 - (ii) háromzèr tagacmég [èngemèt **esmèrtedèt**] (MünchK 81va)
 - (iii) Ne zegyenletek [alamyznaert **mentettek**] (JókK 81-82)
- c. egyéb esettel, birtokosként vagy határozóként
- (i) [poncius pilatus Iudeaban **birolkottanac**] idèiebèn (MünchK 56vb)
 - (ii) mert vetkeztem [hytemnek tyzenket agazatyat nem **tartatomba**] (VirgK 7r)
 - (iii) mindenøknek **lattara** (LázK 33v)

Ezeket a birtokolt igeneveket nem lehet azonban valódi főneveknek tekinteni, mert tárgyragos tárgyuk és határozói módosítójuk lehet, valamint tagadni lehet őket. (113)-ban ezek a módosítók együtt vannak jelen, a negáció hatóköre egyértelműen az igeneves tagmondat.

- (113) vetkeztem az vr istenek elene. [en **erzekensegymet iora nem byrtomba**] (VirgK 2r)

A valódi *-t* végű főneveket melléknévvel lehet módosítani, nem pedig határozóval.

- (114) hoǵh. leeǵh **zenth zerzetnek** ekessegeh: (Könyvecse 6v)

Továbbá a valódi főnevek állhatnak birtokolságjel nélkül is (114), ha azonban ezekről az igenevekről elhagyjuk a birtokolságjelet, nem kapunk jólformált, egyedül is megálló főnevet: **láltt*, **alutt*, **ment* stb. Összességében tehát ezeknek az igeneveknek a belső felépítése igei természetű, mondatbeli eloszlásuk viszont főnévi természetű. Az ilyen viselkedés a gerundiumokra jellemző, ezért ezt az igenevet *-t/tt* végű gerundiumnak nevezzük.²⁴

A *-t/tt* végű kötelezően birtokolt gerundiumok ideje azonos a főmondat idejével, és bármilyen argumentumstruktúrájú igéből lehet őket képezni:

- (115) a. vetkeztem [zent leleknek het ayandekat nem **keuantōba** ('kívántomba')] (VirgK 6v) tranz.
- b. [poncius pilatus Iudeaban **birolkottanac**] idèiebèn (MünchK 56vb) unergatív
- c. es halath ad ystennek hogy ewketh [az ew yo **woltabol**] meg oltalmazza (AporK 85) unakkuzatív

Ezeknek az igeneveknek a szerkezetében lehet egy *pron* üres elem, ez a legprominensebb argumentum helyét foglalja el (tárgyas és unergatív igék esetén a külső argumentumét, unakkuzatív igék esetén a belső argumentumét, ld. fent). Referenciáját a véges ige alanya határozza meg (116a), vagy ritka esetben a véges ige tárgya (116b) vagy részes esetű vonzata (116c), (116d) (Tóth 2011a).

- (116) a. nem zegonlod [**be mentōdet**] (GuaryK 118)
- b. frater **Rufent** nemketelte zentnekleny [ezenfewldewn **uoltaban**] (JókK 56)
- c. mert yo volt **teened** en nalam **lettód** (ÉrdyK 510)
- d. es halath ad **ystennek** hogy ewketh [az **ew yo woltabol**] meg oltalmazza (AporK 85)

Tóth (2011a) szerint ez az igenév nem mindig tartalmaz *pron* üres kategóriát. Elemzésében ennek az igenévnek önálló referenciájú alanya is lehet, mely (117)-ben testesen, (118)-ban testetlenül jelenik meg.

- (117) meg **mondottauala** [**Ew tarsy** ott nem **voltokban**] (JókK 69)

²⁴A gerundium kifejezésen egy olyan szerkezetet értünk, melyben egy kiterjesztett igei projekcióra főnévi vagy melléknévi projekciók épülnek. E kifejezés használatáról a hagyományos magyar grammatikában ld. Fokos (1959a;b).

- (118) a. Es netalantal **mongac** ȝ zúuȝkbèn [ȝ menden gonosságokrol **megèmlèkeztèmèt**]
(BécsiK 189)
- b. ha **hallom** [ide ala **Jutteet**], [elew **Mentedre**] (Lev 162)

Megjegyzzi továbbá, hogy a testes, önálló referenciájú alany a birtokosra jellemző módon morfológiailag jelöletlen (119) vagy részes esetű (120) lehet.

(119) megakaria ñomoretani [**èn** ièlèn **voltomban**] (BécsiK 64)

(120) hallottac [**õnèki** è ièlènseg **tetèt**] (MünchK 98vb)

A mi elemzésünkben a *-t/tt* gerundiumok a következőképpen épülnek fel. A kiterjesztett igei projekció alanya mindig egy *pron* üres elem. Az igei projekciót a *-t/tt* nomenképző nominalizálja, azaz a mondat+*t/tt* egység már főnévi kategória. A Tóth által alanynak elemzett főnév, azaz (119)-ben az *èn*, (120)-ban az *õneki*, mint a főnév birtokosa kerül be a szerkezetbe, s koindexálva van a nominalizált mondat *pron* alanyával. Azaz ezek a főnevek szerkezetileg nem az igeneves tagmondat alanyai, hanem a nominalizált mondat birtokosai.

(121) [_{PossP} *én_i* [_{NomP} -t [_{TP} *pron_i* jelen van]]

A birtokos fonológiai tartalmát tekintve lehet hangzó vagy nem hangzó, referenciáját tekintve pedig lehet a mátrixige egy vonzatával koreferens vagy önálló referenciájú. Ennek az elemzésnek az az előnye, hogy megmagyarázza, a szóban forgó főnevek ((119)-ben az *èn*, (120)-ban az *õneki*) miért lehetnek akár morfológiailag jelöletlenek, akár dativus ragoiak. A birtokosokra pontosan ezek az alakok jellemzőek. Ellenben ahol egy igenévnek tényleges nyílt alanya lehet, ott az mindig csak egyféle, meghatározott alakban jelenhet meg: a főnévi igenévnél csak dativusragosan, az *anyám süttötte kenyér* típusú igenévnél pedig csak morfológiailag jelöletlenül.

A mai magyar nyelvben a *-t/tt* gerundium már elvesztette produktivitását, csak néhány lexikalizált alak maradt fent főnévként (*napnyugta, veszte, valakinek a főztje*), névutóként (*mentén, múltán*) és határozóként (*látára, hallatára, fektében, röptében, együltében, torkaszakadtából, jártányi*). A határozóként lexikalizált *-t/tt* gerundiumok közül egy-egy a mai napig felveheti az összes

személy-szám végződést (*jártomban, holtomig, valamilyen voltom/létem*, stb).²⁵ A többi igenév E/3 alakban rögzült (ld. Tóth 2011a).

3.8. Az *-atta/ette* határozói igenevek

3.8.1. Általános jellemzők

Az ómagyarban volt egy olyan típusú határozói *-t/tt* igenév is, ami a mai magyar nyelvben már egyáltalán nem található meg. Az igenévi végződést kötőhangzó előzhette meg, és kötelezően személyvégződés követte, azaz az igenév kizárólag az *igető+(V)tt+személyvégződés* formában fordult elő. Mivel a személyvégződés egyes szám harmadik személyben *-a/e*, egyes szám harmadik személyben a morfológiailag komplex igenévi végződés *-atta/ette*. Annak érdekében, hogy ezeket az igeneveket elkülönítsük a többi *-t/tt* végű igenévtől, *-atta/ette* igenévként fogunk rájuk utalni.

Az ómagyar *-atta/ette* igenevek használata egyrészt a mai magyar *-va/ve* határozói igenevekkel analóg (122), másrészt az adjunktum szerepű időhatározói mellékmondatokéval (123). Bizonyos esetekben a mai magyarban főnévi igenévvel helyettesítenénk őket (124). (Az *-atta/ette* igenevek csoportosítását alább részletesebben fogjuk tárgyalni.)

(122) lele a· leant az agon **vlettè** ('ülette') (MünchK 43rb)

(123) [Ȯ ke(dig) èzekèt **bèzelle**] lõn nag kõd (MünchK 66ra)

(124) Es latic azokat **èlmènèttec** (MünchK 41va)

Az *-atta/ette* igenevek a 14-16. századi kódexekből adathatóak, ezután kivesztek a nyelvből. A korábbi történeti nyelvtanok észrevételeit négy pontban lehet összefoglalni. Egyrészt az *-atta/ette* igeneveknek lehet alanyi, tárgyi és határozói vonzatuk.

(125) a· napoc eggicbèn [Ȯ az **nepèt taneitatta** & a· **templomban euāgelizatta**] egbè gõlèkezen^c a papocnac fèiedèlme (MünchK 78vb)

Másrészt alanyuk bármilyen számú és személyű lehet (többes szám első személyű alanyra nincsen példa a kódexekben, ezt véletlen hiánynak tekintjük), s az igenév kötelezően egyezik az alanyával.

²⁵A T/2 alakok igen jelöltek, néhány esetben talán egyenesen agrammatikusak (?/**jártotokban*, ?/**holtotokig*).

Mint az igeneveknél általában, a paradigma nem különbözteti meg az alanyi és tárgyas ragozást. A paradigmát a 4. táblázat foglalja össze.

4. táblázat: Az *-atta/ette* igenevek normalizált egyeztetési paradigmája

	első sz.	második sz.	harmadik sz.
egyes sz.	-am/em	-ad/ed	-a/e
többes sz.	nincs adat	-etek/otok	-ek/ok

Harmadrészt ezeknek az igeneveknek az ideje mindig azonos a főmondatéval. Negyedrészt az ilyen igenév „csak cselekvő értelemben” használatos (Károly 1956: 214), ami a mi terminológiánkban azt jelenti, hogy aktív, nem pedig passzív igenevekről van szó. Mielőtt tovább mennénk a részletekkel, ezt a listát két megfigyeléssel egészítjük ki. Egyrészt amikor az *-atta/ette* igenevekben üres elem van, akkor ez az alany helyét foglalja el. Másrészt az *-atta/ette* igeneveket lehet koordinálni a *-ván/vén* igenevekkel (126), a létige gerundiumával (127) és a *való-s* szerkezetekkel is (128).

(126) Ežt leloç [mù neponkèt èlfordeitatta] & [mōduan o mağat kiralnac] (MünchK 82rb)

(127) Vr micor lattonc tegedèt [èhèzettèd] a(ua)g̃ [žomiazattad] auag [vèndeg voltodat] auag [mèzeitèlen voltodat] a(ua)g̃ [bèteglèttèd] (MünchK 31vb – 32ra)

(128) Merth megh ořozotth Az o Angála engemeth, [ynnééth, **Ky meenettem,**] Es [ottoğon **valo** léétemben,] Es [onnan yde vyzha **megh téréttem**] (SzékK 40v)

Az *-atta/ette* igeneveket nem mindig lehet egyértelműen megkülönböztetni a véges igés mondatoktól. Az alábbiakban példáinkat Károly (1956) gyűjtéséből válogatjuk. A következőkben az *-atta/ette* igeneveket két nagy csoportba soroljuk, ebből az egyiket két alcsoportra bontjuk, így az *-atta/ette* igeneveket összesen három kategóriába soroljuk.

3.8.2. Önálló referenciájú alannyal rendelkező *-atta/ette* igenevek

Az *-atta/ette* igenevek időhatározói használatban önálló referenciájú, morfológiailag jelöletlen alannyal rendelkeznek, mely lehet hangalak nélküli *pron* (129), vagy névmás (130) illetve hangzó referáló kifejezés (131). Morfológiai jelöletlenségük miatt ezeket az alanyokat alanyesetűeknek tekintjük.

(129) [Meg èzèkèt **bèzellèttèc**] iouènèc kiralnac mèddoy ('eunuchjai') (BécsiK 62)

(130) **azoc èuèzettec** ke(dig) o èlaluec (MünchK 63vb)

(131) [Nègèd èztèndòbèn **Phtolomeus & Cleopatra orzaglatòc**] Dosiheus [ki papnac] ki papnac & leuiticus nèmzètbèlinèc valla vala o mağat & Phtolomeus o fia hozac èl Fvrin eplat İflmbè (purim episztolát Jeruzsálembe) (BécsiK 73)

A hangzó vagy *pron* alany mellett a tárgyi és határozói kategóriák megjelenését (129) és (131) illusztrálja.

3.8.3. Kontrollált alanyú *-atta/ette* igenevek

Nem minden *-atta/ette* igenévnek van önálló referenciájú alanya. Amikor az alany helyét egy üres elem foglalja el, az a főmondat tárgyával, részeshatározójával vagy alanyával lehet koreferens. Tárgyi és határozói vonzata a kötött referenciájú alannyal rendelkező *-atta/ette* igeneveknek is lehet, alább mindkét esetre fogunk példákat látni.

Tárgyi koreferencia

Amikor az *-atta/ette* igenév alanya a főmondat tárgyával koreferens, a főmondati predikátum leggyakrabban *lát*, *hall* és *lel*.

(132) Es meglat´atoc èmbernec fiat [*pron* **vlètte**] a· tèhètsegnèc iogia fèlòl & iouètte meñn^c kòdibèn (MünchK 51vb)

(133) Es hallac a· kèt taneituā oètè [*pron* **bèzellèttè**] (MünchK 85vb)

(134) m̄ng lélec a· uèhmèt ('szamarat') **allatta** (MünchK 78rb)

Azonban más fölérendelt prediktáumok is előfordulhatnak ezzel a szerkezettel: (135)-ben a *megőriz*, (136)-ban a 'rajtakap' értelemben használt *megfog* tárgya koreferens az igenév alanyával.

- (135) mèt ɔ Angala mēgōrizɔt ènget [*pron* innèt **èlmènèttèm** es· ot **lakattam** es· & onnat idè **fordolattam**] (BécsiK 39)
- (136) Azert ma mongad meg ènnèkem· mel [fa] fa alat fogad meg ɔkèt [*pron* egbè **bèzellèttèc**] (BécsiK 172)

Részeshatározói koreferencia

Az *-atta/ette* igenév alanya a főmondat részeshatározói vonzatával is lehet koreferens. A Jókai- és Bécsi kódexben ilyen példák nincsenek, a Müncheneri kódexben három adat található. Érdekes, hogy (137)-ben és (138)-ban a részeshatározói argumentum kétszer is ki van téve: egyszer közvetlenül az *-atta/ette* igeneves mondat előtt, egyszer pedig a mellékmondat és a főige után. Mint azonban (139) mutatja, ez a szóban forgó szerkezetben nem kötelező.

- (137) Mèntɔl vtɔlbzèr ('utóbbszor') ke (=pedig) **a· tizen egn^c** [*pron* **egembè ulèttèc**] ièlenec ɔ nèkic i^c (=Iesus) (MünchK 53va)
- (138) **Azocnac** ke(dig) [*pron* **megodattoc** a vèhmet ('szamarat')] mōdanac ɔ vrai ɔnèkic mit oggatoc meg a· uèhmèt (MünchK 78rb)
- (139) Es **nemel'ècnèc** [*pron* a· tèmplomrol **bèzellèttèc** [hog io kouèckel & aiandokockal èkèsitètèt volna]] mōda (MünchK 79vb)

Alanyi koreferencia?

A Müncheneri kódexben található három olyan példa, amiben az *-atta/ette* igenév alanya a főmondat alanyával koreferens. (140)-ben mind a főige, mind az igenév alanya Jézus (ő vacsorázik a tanítványokkal, és veszi a kenyeret), (141)-ben a fő- és alárendelt ige alanya is a tanítványok (ők járnak a búzamezőben és kezdik a kalászatot tépni), (142)-ben pedig az „ők” az alanya a főmondatnak és az igenévnek is (ők mennek fel és mennek be a ködbe).

- (140) Azockal ke(dig) i^c (=Iesus) **vačoralatta** veue a· kenèrèt & megalda (MünchK 32va)
- (141) ȝ taneituani **iarattoc** kezden^c gabona ȝot ('kalászt') žaggatnioc (MünchK 37vb)
- (142) fel menèn^c azoc a· kȝdbè **bè menèttec** Es lȝn žo a· kȝdbȝl (MünchK 66ra)

Ezeknek a mondatoknak két elemzése lehetséges. Az egyik, hogy egy negyedik típusú *-atta/ette* igenévvel van dolgunk, melyben az igenévi alany referenciáját a főmondati alany határozza meg. Ez esetben a fő- és mellékmondati alany koreferenciája nem véletlenszerű, hanem a szerkezetből következik.

- (143) ȝ taneituani_i [*pron_i iar-att-oc*] kezden^c gabona ȝot žaggatnioc.

A másik, hogy ezek valójában önálló referenciájú alannyal rendelkező *-atta/ette* igenevek, melyeknek alanya véletlenül koreferens a főmondat alanyával. Ez esetben vagy a fő- vagy a mellékmondatnak kiejtetlen (de szintaktikailag nem kontrollált) névmási alanya van.

- (144) [ȝ taneituani iarattoc] *pron* kezden^c gabona ȝot žaggatnioc.
- (145) ȝ taneituani [*pron iarattoc*] kezden^c gabona ȝot žaggatnioc.

A rendelkezésre álló adatok alapján empirikusan nem lehet eldönteni, hogy melyik elemzés adekvátabb.

A fent bemutatott három adaton kívül van még egy mondat, ami ide tartozhat.

- (146) Ezekèt **bèžellèttè** i^c (=Iesus) & ȝ žemèit menbè èmèluē mōda (MünchK 103rb)

Amennyiben (146)-ban a *bèžellèttè* alak egy *-atta/ette* igenév, úgy a mondat elemzése a következő: az *-atta/ette* igeneves mondat koordinálva van egy *-ván/vén*-es igeneves mondattal, ez a koordinált igeneves szerkezet pedig egy véges igés mondatot módosít (ennek igéje a *mond*).

- (147) [[Ezekèt bèžellèttè i^c] & [ȝ žemèit menbè èmèluē]] mōda (MünchK 103rb)

Az is elképzelhető azonban, hogy a *bèžellèttè* itt egy véges ige, az ezt tartalmazó mondat pedig koordinálva van egy másik, *-ván/vén*-es igenévvel módosított véges igés mondattal.

(148) [Ezekèt bèzèllettè i^c] & [[ɔ zemèit meibè èmèluē] mōda] (MünchK 103rb)

3.8.4. Az *-atta/ette* igenevek képzési feltételei

Az *-atta/ette* igenevek bármilyen argumentumstruktúrájú igéből képezhetők, azaz tárgyas, unergatív és unakkuzatív igékből is. Ez igaz mind az önálló referenciájú alannal rendelkező, mint a koreferens alannal rendelkező *-atta/ette* igenevekre.

(149) önálló referenciájú alannal

- a. a· napoc eggicbèn ɔ az nepèt **taneitatta** & a· templomban euāgelizalatta egbè golèkezen^c a· papocnac fèiedèlme (MünchK 78vb)
- b. ɔ a· hazban **eýettè** (értsd: evén) im soc ièles bünos müèlkedètbelièc & bünosoc iquèièc (MünchK 15ra)
- c. ɔ az itelɔ zècbèn **vlettè** kè· èrèzte ɔ hozia ɔ felèsegè (MünchK 34rb)

(150) koreferens alannal

- a. Az paraztrol ky zent fferenczet lewlteuala egyhaz **seprette** (JókK 97)
- b. Ih̄ (=Iesus) azért hog lata ɔtèt **siratta** (MünchK 97va)
- c. Vr micor lattonc tegedèt **èhezatted** & ètettɔnc tegedet (MünchK 31vb)

Mivel az üres kategóriát tartalmazó *-atta/ette* igenevekben a *pron* szisztematikusan az alany helyét foglalja el, képzési szabályát a következőképpen adhatjuk meg: *-atta/ette* igenevek bármilyen igéből képezhetők; amennyiben üres kategóriát tartalmaznak, annak az ige legprominensebb argumentumának helyén kell lenni.

3.8.5. Két kivételes példa

Végezetül két kivételes példáról kell szót ejtenünk. (151)-ben az igenév formája *feket*, tehát az igenév nem visel személyvégződést. Rendes körülmények között egy *-atta/ette* igenévnek itt *fekettem* alakot kellene öltetni. Ennek ellenére elképzelhető, hogy itt egy valódi *-atta/ette* igenévvel dolgozunk, melyről lemaradt a végződés. Amennyiben valóban így van, úgy (151) egy *-atta/ette* igenév tárgyi koreferenciával. Az is lehetséges azonban, hogy (151)-ben valójában egy *-ó/ő* igenév szerepel,

azaz az adat olvasata 'engem, földön fekvőt'.

(151) paranczolok neked ... hogy en yohhom ('szívem') battorsaganac es vakmerewsegenecc
kynyara : **engemett fewlden feket** fel labadual nywmosal en torkomra (JókK 11)

A másik kivételes példa (152).

(152) lata o napat fèkette & **hideg lelettè** (MünchK 14rb)

Ez az adat több szempontból is érdekes. Először is *a hideg lel valakit* kifejezés egy idióma: szó szerinti jelentése: „a hideg megtalál valakit”, de értelme „valaki fázik” (vagy *-től*-ös vonzattal „valaki irtózik valamitől”, de a példában nem erről van szó). Az idiómák a mélyszerkezetben egy frázist alkotnak, ennek megfelelően vagy kötött tárgyuk szokott lenni (*X feldobja a talpát*), vagy tárgyuk és alanyuk is kötött (*kibújik a szög a zsákból*). Ennek az idiómának viszont kötött alanya (*hideg*) és nem kötött tárgya van. Márpedig az alany és az ige a tárgy nélkül nem alkot mélyszerkezeti frázist. *A hideg lel valakit* kifejezés tehát önmagában is kivételes.²⁶

Továbbá az a tény, hogy *a hideg lel valakit* kifejezés igéjéből *-atta/ette* igenevet lehet képezni, ellentmond két eddig megállapított általánosításnak is. Egyrészt (152)-ben az üres elem az ige neves kifejezésnek nem alanya, hanem az experienci tárgy. (Ez független az előbb az idiómákkal kapcsolatban tárgyalt furcsaságtól.) Ezzel összefüggésben ez az igenév nem aktív, hanem passzív: a szóban forgó tanítvány anyósa (napa) a hidegrázást nem cselekszi, hanem elszenved.

3.9. További határozói igenevek *-t/tt* végződésel (a *jövet* és *jöttön* típusúak)

Az ó- és középmagyar nyelvben volt egy olyan deverbális osztály is, mely *-t/tt*-re végződött, a mondatban határozóként szerepelt, és a főmondati predikátummal egyidejű eseményt jelölt.

(153) Jm **bemenett** az varosban leltok egh emborh (WinkIK 73r)

(154) vissza **jüvet** valamit hozot (1652., Bosz 455)

²⁶A magyarban néhány további idióma is kötött alannyal és nem kötött tárggyal rendelkezik, pl. *X-et eszi a méreglfene* (É. Kiss 1987).

Mint a bevezetőben említettük, az igenevek legfőbb ismérve, hogy megőrzik a kiinduló ige vonzatszerkezetét, és hacsaknem az üres elem a tárgy helyén áll, bővíthetők tárggyal. Az általunk ismert példák mozgást jelentő, tehát tárgyatlan igékből képzettek, ezért az igenévnek sem lehet tárgya. Határozóval lehet őket bővíteni, ez azonban nem perdöntő bizonyíték igenévi voltuk mellett (határozóval ugyanis nem csak igeneveket lehet módosítani). A rendelkezésre álló adatok alapján tehát nem tudjuk egyértelműen meghatározni, hogy a (153), (154) féle adatok *-l/ll* végű szavait az ómagyarban (határozói) igeneveknek tekinthetjük-e.

Károly (1956) a *jövet, menet*-el egy osztályba sorolja a kódexekben négyszer előforduló, hajnal jelentésű *villamodat*-ot is (AporK 79, MünchK 84ra, BécsiK 146, BécsiK 248), továbbá a *járat* és *kikelet* szavakat. Mi a *villamodat*-ot az ómagyarban már nem igenévnek, hanem a *reggel*-hez hasonló, határozói értékkel használt pusztá főnévnek tekintjük, mivel jelzővel és névutóval módosítható (155). Ráadásul a *jövet, menet*-ben megfogalmazott esemény alanya azonos a főmondati alannyal, a *villamodat* eseményének alanya viszont nem azonos a főmondati alannyal (156).

(155) a. Veterñèy (éjjeli imádkozás) vilamodat tezitec azt (BécsiK 248)

b. Kic vilamodat èlòt voltanac a· koporsonal (MünchK 84rb)

(156) Tahat kiral vilamodat fel kèluē (BécsiK 146)

(Legalább) a mai magyarban pedig a *(mi) járat(ban vagy)* és *kikelet* is bizonyosan főnevek, disztribúciójuk különbözik a *jövet, menet* eloszlásától.

Károly (1956) szerint ez a forma már nem volt produktív az ómagyar korban sem, az eddig említett példákon túl nem talált más alapigéjű adatokat. A mai magyar nyelvben is csak a *jövet* és *menet* alakok használatosak. Ma ezek a szavak nem állhatnak meg önmagukban (**menet benézek hozzád*). Vagy határozóval kell őket bővíteni (*a városba menet/odamenet benézek hozzád*), vagy pedig együtt, egyfaja kötőszó nélküli koordinációban kell őket használni (*jövet-menet benézek hozzád*). (153) alapján azonban valószínűsíthető, hogy ez a megszorítás az ómagyarban nem élt.²⁷

²⁷Itt azért nem fogalmazunk erősebben, mert elképzelhető, hogy a helyhatározó az igenévhez tartozik.

(i) Im [bemenett az városban] leltok egh emborþh (WinklK 145)

Az ómagyarban ezen kívül volt egy igéből *-t/tt+Vn* végződésel képzett, határozóként használt osztály is.

(157) ýmar mind [**ýoṭon**] **ýoñek** (Lev 64)

Ezeknek az alakoknak a jelentése A. Jászó (1991: 336) szerint „a növést tekintve nő”, A. Jászó (2002) szerint pedig „folytonosan, állandóan, egyre többet”. Mi ez utóbbi értelmezéssel értünk egyet. Erre a típusra nincsenek korai példáink, a kódexekből egyáltalán nem, csak középkori leveleinkből adathatóak. Néhány példáért lásd A. Jászó (2002: 99). Jellemző rájuk, hogy bővítmény nélkül állnak, s ezért igenévi státuszukat empirikusan nem lehet alátámasztani (Fokos 1959a;b). A mai magyar nyelvben már nem használatosak, talán csak a *nőttön nő* kifejezésben, illetve a *folyton (folyvást)* és *nyugton* alakban maradtak fent megkövesedett formában.

4. Az *-ó/ő* végű igenevek

4.1. Kontrollált alanyú *-ó/ő* melléknévi igenevek (folyamatos melléknévi igenevek)

Az *-ó/ő* végű igeneveket a hagyományos szakirodalom „folyamatos” melléknévi igeneveknek nevezi. A név arra utal, hogy az ezekben az igenevekben leírt esemény ideje azonos a főmondat eseményidejével.

(158) Mykorth ok rakwa lewen malasztal mynd ez zeles wylagoth megh ffenesytteek: ok lõnek az [mezzel es [tel] teyel **ffolyo**] kutakes (Könyvecse 5r)

Köztudott azonban, hogy ezek az igenevek előidejűek is lehetnek (ennek részletes kifejtését és megjósolhatóságát ld. Laczkó 2000). Ez igaz nemcsak a mai magyar nyelvre, hanem az ómagyarra is.

(159) a. & mit fèllèlèc èngemèt **megfèddoñec** (BécsiK 271)

A Münchener kódex azonos helyén a határozó egyértelműen az *-atta* igeneves mondat része:

(ii) [tú a- varosba bèmenettèc] èlòṭoṭbè kel tünèctec eg neminèmo èmber (MünchK 80vb)

- b. minec vtanna az haborusagot **zerzo** angaloc onnet le vettetenec (GuaryK 127)

Sőt, kódexeinkben ezek az igenevek (mozzanatos történésű igéből képezve) még utóidejűek is lehetnek.

- (160) a. Dè valobizoñ az èngèm **èlarolonac** kèzè èn vèlè vagō az aźtalon (MünchK 81ra)
 b. ki vala oṭèt **èl arolo** (MünchK 98va)

Éppen úgy tehát, ahogyan a 3.2. részben tárgyalt *-/tt* végű melléknévi igeneveknek téves megnevezése a „befejezett” melléknévi igenév, úgy az itt tárgyalt *-ó/ő* végű igeneveknél is félrevezető a „folyamatos” melléknévi igenév címke. „Folyamatos” melléknévi igenevek bármilyen argumentumszerkezetű igéből képezhetőek, és mindig tartalmaznak üres kategóriát, mely a legprominensebb argumentum helyén van: unergatív és tranzitív igék esetén a külső argumentum helyén, unakkuzatív igék esetén pedig a belső argumentum helyén.

- (161) a. minec vtanna az [_{vP} *pron_i* [_{vP} haborusagot **zerzo**]] angaloc_i onnet le vettetenec (GuaryK 127) tranzitív
 b. az rezogseg [_{vP} *pron_i* **hizolkodo**] ordog_i (GuaryK 7) unergatív
 c. De az [_{vP} *pron_i* **rezketew**] papnak_i gyouonuan (JókK 156) unakkuzatív

Ez egyben azt is jelenti, hogy az üres elem mindig az alany helyén van. Ezért a „folyamatos” melléknévi igenév helyett a pontos megnevezés a kontrollált alanyú *-ó/ő* melléknévi igenév lenne, de itt is megtartjuk a már meghonosodott elnevezést. A 3.2. részben láttuk, hogy a „befejezett” melléknévi igenevek üres kategóriája a belső argumentum helyén van. A „befejezett” és a „folyamatos” melléknévi igenevek eloszlása tehát részleges átfedést mutat: amikor a belső argumentum egyben a legprominensebb argumentum is, vagyis az unakkuzatív igék esetén, mindkettő megjelenhet.

- (162) a. mōnal (‘mint’) holual (‘reggel’) **èlmulo** harmat (BécsiK 188)
 b. Ki o nekí lattyauala mínd az **elmult** byneít· (NagyszK 162)

Egyéb esetekben a kétféle igenév kiegészítő eloszlást mutat. Tranzitív igékből „befejezett” és „folyamatos” melléknévi igenév is képezhető, de előbbinél az üres kategória a belső argumentum

helyén lesz (163), míg utóbbinál a külső argumentum helyén (164). Végül unergatív igékből csak „folyamatos” melléknévi igenév lehet.

(163) es ew feyeeben [tyzen keth cyllaghbol [_{VP} *pron_i* **zerzett**]] korona_i (JordK 905)

(164) minec vtanna az [_{vP} *pron_i* [_{VP} haborusagot **zerzo**]] angaloc_i onnet le vettetenec (GuaryK 127)

A „folyamatos” melléknévi igeneveket tárggyal és határozóval lehet bővíteni és tagadni lehet. Ezek az igenevek erősen fejképzőek, a tárgyi bővítmény majdnem mindig az igenév előtt van. Néhány ellenpélda (167)-ben található.

(165) az haborusagot **bekeuel valo** zenuedest (GuaryK 26)

(166) az imadsag an **nem acarot** kezereyti (GuaryK 125)

(167) a. & valanac **orizoc** azokat mēd nappal & eyièl (BécsiK 23)

b. mert èrossèc & **teuoc** o èrojt (BécsiK 206)

c. & èz èmber vala igaz & felèmes **varo** isrlnèc (=Israelnek) uigáztatát (MünchK 56rb)

A tárgy tipikusan tárggyragot visel, de még ragtalan tárgyak is előfordulnak (168), az élő beszédet tükröző levelekben is (169). Vagyis ebben a korban a „folyamatos” melléknévi igenevek még korlátozott mértékben megőrzik az eredeti ragtalan tárgyat.

(168) a. Es vagyok alazatos es **semmy tudo** (JókK 56)

b. kiral **lèuèli irokat** (BécsiK 65)

c. o **haza rakoual** (MünchK 61va)

d. o **igeie touok** (AporK 66)

e. az **gonoz gondolo** zyw hemboroket akik paraznasagot gondolnak: (egy kiadatlan debreceni nyelvemlék, Pápay 1911: 199)

(169) tegye akarayat ebe neky es walamyt akar es parancol kegyelmed mynd **az tewolezen** (Lev 27)

A tárgyrag hiányában a tárgy és az ige viszonya már gyakran állandósult szókapcsolat vagy összetételjellegű.

(170) nagy **isten feeló** leelky eeletben (ÉrdyK 508)

Ilyen összetételeket a mai napig használunk melléknévként (*szavatartó, vérszívó*) vagy főnévként (*gyertyatartó, adószedő*).

A „folyamatos” melléknévi igeneveknek a mondatban attributív és predikatív használatuk is van, azaz jelzőként és állítmányként állhatnak.

(171) a. azfan **lako**zo madarac le zallanak (JókK 139)
b. ki mondatic meńbe **caialto** binne (GuaryK 42)

(172) a. mēdenēc valanac ȝtèt **varoc** (MünchK 64va)
b. valanac **euoc & iuoc** (MünchK 30va)

A *való* igenevet már az ómagyarban is használták arra a célra, hogy az igei módosító kategóriákat alkalmassá tegyék főnévi módosítói szerepre, hagyományosabb szóhasználattal „jelzősítsék” őket.

(173) a. az ȝ **te hozza** **valo** remensege (BodK 17v) PP
b. **föld al**at **valo** vèrmekbèn· (BécsiK 232) PP
c. ihesusnak vala **titkon valo** taneythwanya (WinklK 114r) határozó
d. **sok keppen u**alo níomorosagot es bozzosagot (PeerK 103v) határozó

Adatolható a *való* „alkalmas, illő, használható” értelmű jelentése is, ezt (legalábbis a mai magyar nyelvben) Laczkó és Rákosi (2007) melléknévként elemzik.

(174) a. a ki kedíg **karhozatra u**alo akar mini (‘mennyi’) iot tegíones (DebrK 128)
b. yo **enny valo** zewlew (JókK 92)

A *levő* igenévnél a mai magyar nyelvben gyakori hasonló szerepe (*a fölöttünk levő mennyezet*) az ómagyar kódexekben nem adatolható. A *levő* csak a Czech- és a Thewrewk-kódexben fordul elő a főnevet és annak módosítóját összekapcsoló szerepben, két-két ízben. (A. Jászó (1992) szerint az

igenév itt az azonosítást nyomósítja.)

- (175) a. Meg feketwlth **nap leewo zynod** (CzechK 32r)
b. meg feketwlth **ho leewo testod** (CzechK 32v)
c. meg feketwlt **nap lewo zynod** (ThewrK 148r)
d. meg feketwlth **ho lewo tested** (ThewrK 148r)

Ezekben az adatokban a főnév módosítója egy másik főnév (*nap, hó*). A főnevek tipikusan nem lehetnek főnévi módosítók: főnevekkel vagy összetett főneveket alkotnak (*ékszer tartó*) vagy „jelzősíteni” kell őket (*esti műszak*). Véleményünk szerint a (175)-ben látható szerkezetekben a főnévi fej (*szín, test*) és az őt módosító főnév (*nap, hó*) egy kis mondatban kerülnek be a szerkezetbe. A kis mondat alanya a *szín, test*, predikátuma pedig a *nap, hó*. A *levő* a kis mondat funkcionális fejjének lehet a kitevője.

Megjegyezzük, hogy az ómagyarban olykor a *való* igenév is megjelenik a főnév és módosítója között olyankor, amikor a mai magyar nyelvből kiindulva ezt nem várnánk. A *szüntelen félelem* és a *jelen időben* a mai magyarban *való* nélkül hangzanak természetesen.

- (176) a. mert o benne **zenetlen valo felelm** vagon (BodK 1r)
b. **èièlen valo vðobèn** (BécsiK 91)

Az ómagyarral szemben a mai magyar nyelvben a hely- és időhatározók jelzősítésére a *levő*, nem pedig a *való* szolgál. A *levő*-nek ez a funkciója a 17. század közepétől már adathozható:

- (177) a. **szeöleö hegien leueö** pincze teöreseket (1648., Bosz 126)
b. az Sz. Martoni Szent **Egihazban leueo** oltarrul (1648., Bosz 126)

4.2. Kontrollált tárgyú -ó/ő melléknévi igenevek (az *ivóvíz* típus)

Az ómagyarban a tranzitív igékből képzett -ó/ő végű igenevek között vannak olyanok, melyeknél a módosított főnév az alapige tárgyi argumentumát köti. Ezeket tehát kontrollált tárgyú -ó/ő melléknévi igeneveknek nevezhetnénk. Mint azonban alább látni fogjuk, elképzelhető, hogy ezekben a példákban nem valódi igenevekkel van dolgunk.

- (178) a. **tvrhèto** gonoz volna (BécsiK 63)
 b. a- **foldon hordozo** ruhakat feltartuā (BécsiK 81)
 c. Felden mynden **teremtewk** Algyatok vrnak (AporK 139)

(179) hog a **zanto fold** vrat (BécsiK 3)

A releváns ómagyar példák a mai magyarban vagy agrammatikusak (178), vagy pedig teljesen lexikalizált formában vannak jelen (179).²⁸ A (179)-beli példáról feltehetjük, hogy már az ómagyarban is lexikalizált kifejezés volt.

A mai magyarban agrammatikus (178)-beli adatokkal kapcsolatban két elemzés lehetséges. Egyrészt elképzelhető, hogy az ómagyarban ezek is lexikalizált kifejezések voltak, s később kiaptak a szókészletből. Ebben az esetben a fenti példákban nem valódi igenevekkel van dolgunk, hanem grammatikalizálódott melléknevekkel. Másrészt az is lehetséges, hogy ezekben a példákban valódi igenevek vannak, vagyis az ómagyarban még korlátozottan produktívak voltak a kontrollált tárgyú *-ó/ő* igenevek. Mi ez utóbbi feltételezést tartjuk valószínűbbnek.

Azt látjuk tehát, hogy mai magyar nyelvben már mindenképpen csak a melléknévként lexikalizált alakok élnek; míg az ómagyarban vagy csak lexikalizált alakok léteztek (s ezekből jó néhány kiveszett), vagy mellettük korlátozott produktivitással jelen voltak az igenevek is. Vagyis ennek a típusnak a használata, produktivitása az idő előrehaladtával csökkent. Az ősnyelvek S-görbe szerinti rekonstruálásának módszere alapján ebből az következik, hogy minél tovább megyünk vissza az időben, annál produktívabbak ezek az igenevek; az írott forrásokkal nem rendelkező ősmagyarban tehát valószínűleg teljesen produktívan éltek a tárgyi *-ó/ő* igenevek. Mai lexikalizált *ivóvíz*, *vágómarha*, *tépősaláta*, *nyalósó* szavaink ebből az egykori szerkezetből grammatikalizálódtak. A *kecskerágó fa* típusú kifejezésekből pedig arra következtethetünk, hogy ezekben az igenevekben nem csak a VP, hanem a vP réteg is jelen volt, s az igenévnek szintaktikailag reprezentált, akár hangzó alanya is lehetett.

²⁸Laczkó (2000) amellett érvel, hogy a mai magyarban a *szántóföld*, *ivóvíz*, *metéőhagyma* típusú összetett szavakban az utótag valójában nem tárgy, hanem célhatározó, és valamire való alkalmasságot, használhatóságot fejez ki (ivásra való víz, szántásra alkalmas föld, stb). A (178)-beli ómagyar adatokra ezt nem lehet kiterjeszteni: (178b)-ben például egyértelműen nem földön való hordozásra alkalmas ruhákról van szó, (178c)-ben pedig nem teremtésre alkalmas élőlényekről.

(180) [[_{vP} DP [_{VP} *pron_i* V]] +ó] N_i

4.3. Kontrollált obliquuszi módosítójú -ó/ő melléknévi igenevek (a lakóhely típus)

Az ómagyar -ó/ő végű igenevek között olyanok is vannak, melyeknél a módosított főnév az alapige valamely határozójának, úgymint hely- (181), idő- (182), vagy egyéb határozójának (183) főnévével van koindexálva.

- (181) a. lako helyek (JókK 107)
b. ȝymadkozo hèlèrè (BécsiK 29)
c. iȝuen^c eg napi mènȝ földèt (MünchK 56vb)
d. itelȝ žècbèn (MünchK 34rb)
e. harmad napyg valo yaro wtat megywnk (JordK 22)
f. az neezew helrevl (FestK 387)

- (182) a. husshagyó nappba (JókK 26)
b. a· kèžȝȝ nap utan (MünchK 35rb)
c. megh fyzethȝ napyath (MünchK 35rb)

(183) mind aranba mind ezisbe ȝonȝȝbe nõmȝ kȝuegbe ȝltȝȝ ruhagba (GuaryK 116)

Ezeknél a példáknál ugyanazok az elemzési lehetőségek merülnek fel, mint az előző alrészben tárgyaltaknál. A fenti adatoknak egy része a mai magyar nyelvben is használható, de már mindenképpen lexikalizált forma, a többi pedig ma már agrammatikusnk számít. Az ómagyarban az adatoknak legalábbis egy részével kapcsolatban a szóösszetétel és a valódi igenévi státusz is szóba jöhet. Néhány összetett szóban itt is megtalálható a lexikális alany.

- (184) a. Sub pede cuiusdam monticuli Solumkaialthow ('Sólyomkiáltó') vocati (1357, OklSz: 495)
b. Vereyteek iaro lik (értsd: pórus) (1533, RMGI: 465)²⁹
c. vereitek iaro apro likak (1590, RMGI: 465)³⁰

²⁹A példa a Murelius-féle latin-magyar szójegyzékben található.

³⁰A példa Szikszai Fabricius Balázs Latin-magyar szójegyzékében található.

Feltételezhető tehát, hogy az ősmagyarban voltak kontrollált obliquusi módosítójú-*ó/ő* melléknévi igenevek, s ezek fokozatosan veszítettek produktivitásukból: az ómagyarban még lehet, hogy korlátozottan alkottak igeneveket, a mai magyarban azonban már kizárólag lexikalizált melléknevek-ként fordulhatnak elő. Mint Komlósy (1992) rámutat, a mai magyar nyelvben gyakoriak az olyan összetett szavak, melyeknek igei előtagja *-ó/ő*-re végződik, s ezek a cselekvés legkülönbözőbb körülményeit jelölhetik (*olvasókör, olvasószoba, olvasólámpa, mosókonyha, mosógép, mosószappan*). Ezért az ilyen összetett szavakban található *-ó/ő* a szinkrón nyelvreírásban az igenévi *-ó/ő* végződéssel nem azonos, csak homofón szuffixumnak tekintendő.

4.4. Az *-and-ó/end-ő* igenevek

Az *-and-ó/end-ő* igenevek az ómagyarban tulajdonképpen olyan rendes *-ó/ő* végű igenevek, melyeknek alapigéje *-and/end* szuffixumot visel (Károly 1956, A. Jászó 1991).

- (185) a. Az baluan **imad-o** papok (CornK 96 v)
b. ha leesuen **ymad-and-az** engemeth (Könyvecse 20 r)
c. vr iesus cristusnak. **imad-and-o** labay (GömK 110v)

Éppen ezért a hagyományos nyelvtanokkal szemben az ómagyarban nem tekintjük őket egy külön típusú igenévnak, s tárgyalásukat a többi *-ó/ő* végű igenév vizsgálatával együtt látjuk indokoltnak.

- (186) es hwz eȝor **bocyanando byneinek** kennyat ottya ('oldja') megh vele (KazK 29v)

Az *-and/end* igei szuffixummal kapcsolatban régi megfigyelés, hogy nem az általános jövő idő kifejezésére szolgált (ezt a szerepet a jelen idejű alakok töltötték be). Az *-and/end* csupán a bizonytalan, feltételhez kötött, esetleges jövőt jelölte, s ezért csak alárendelt mondatokban fordult elő (E. Abaffy 1992, Sárosi 2003). Ennek ellenére E. Abaffy (1991: 111) az *-and/end*-re mint a „jövő idő jelé”-re utal. Az időjelek a generatív nyelvtanokban a T fejhez köthetőek, így ha az *-and/end* ténylegesen időjel, akkor a T fejben kell reprezentálni (de ld. alább).

A jövő időre referáló affixumok, partikulák és segédigék kapcsán (pl. angol *will* 'fog') vita bontakozott ki a nemzetközi szakirodalomban arról, hogy az ilyen elemeket tényleges idő kategóriának (T-nek) vagy inkább modális kategóriának (Mod-nak) kell-e tekinteni. É. Kiss (2005)

amellett érvel, hogy az ómagyar *-and/end* végződés valójában nem időjel, hanem modális szuffixum. Másképpen fogalmazva az *-and/end* nem egy T, hanem egy Mod fej kitevője. Az alábbiakban ezt az elemzését több ponton is új érvekkel támasztjuk alá.

Maguk az igenevek nem véges alakok. Az igenévi végzések bemenetéül az igék alapalakja vagy valamilyen igei szuffixummal (pl. szenvedő szuffixummal) ellátott alakja szolgál, de véges igealak sohasem. Ha az *-and/end* időjel lenne, akkor a vele ellátott ige véges alak lenne. Ezért azt várnánk, hogy igenévképző nem járulhat hozzá. Ezt a predikciót az *-and-ó/end-ő* igenevek léte egyértelműen megcáfolja. Az *-and/end* tehát nem lehet egy jövő időre specifikált T fej kitevője. A modális szuffixummal ellátott igeokról viszont tudjuk, hogy szolgálhatnak az *-ó/ő* igenévi végződés bemeneteként. Az alábbi példában a *-hat/het* modális affixumot követő *-ó/ő*-t figyelhetjük meg.

- (187) a. az hoold mynth a čillagok:, altal **lathato** is lezon (SándK 4r)
b. Mert oth vagon **tapaztalhato** setetseg (NádK 52v)

További érv az *-and/end* modális volta mellett, hogy az *-and-ó/end-ő* igenevek kifejezhetnek konkrét időviszonyítás nélküli, általános szükségességet (188) és lehetőséget (189) is.

- (188) a. Azert mikeppèn **alaitando** auag **mondando** azokat istènekneç lenni (BécsiK 114)
b. az vy bor vÿ tomlöcbè **èrèztèndo** (MünchK 60rb)
c. meg **vtalando** menden kereztyen embertevl (CornK 143r)
- (189) a. kyk mynd **lehetendew** dolgok az wr istennek (ÉrdyK 510)

A szükségesség és lehetőség egyértelműen modális kategóriák, a (188) és (189) féle adatok tehát az *-and/end* szuffixumot a modálisok kategóriájához kötik. Ha viszont az *-and/end* valódi időjel lenne, akkor az időviszonyítás, az utóidejű olvasat elmaradása váratlan lenne.

Ráadásul ha az *-and/end* végződés a jövő idő kitevője lenne, akkor végképp nem várnánk, hogy ennek az igenévnek néhány esetben előidejű használata legyen (további példákért ld. Károly 1956: 144).

- (190) **ragusyabalo** ('Ragusából') **zarmazando** Gerlandus nevw **hews** (JókK 162)

Mindezen érvek alapján tehát az *-and-ó/end-ő* igeneveket úgy elemezzük, mint ModP komplemen-
tumot vevő *-ó/ő* végű igeneveket : $[[_{ModP} -and/end] -ó/ő]$.

Az ómagyarban az *-and-ó/end-ő* igeneveket tárgyjal és határozóval lehet módosítani (191), a
mondatban pedig jelzőként (192), állítmányként (193) és (cél)határozóként (194) állhatnak.

- (191) Ezt ke(dig) mōda iègezuē [mel' **halallal** volna **megfenèseitèndō istènt**] (MünchK 108
rb)
- (192) a. **fel magaztatando** zveznek (HorvK 24v)
b. Návalias **el rothatando** eletót (LobkK 54)
- (193) a. ez zveztevl **volna fogadando** es zvlende v (HorvK 30v)
b. nem **lehetvala** az ígassag **megtartando** (NagyszK 32)
- (194) ezfele bozzosagokra **tewrhettendew** Teb napokon ezmondot vezaban tuduan yaruala
(JókK 21)

Az *-and-ó/end-ő* igeneveket mindenféle vonzatszerkezetű igéből lehet képezni.

- (195) a. holnap es **èbèllèndō** vago c kirallal (BécsiK 60) unergatív
b. **fogyatkozando** nyavalyamban (LobkK 245) unakkuzatív
c. A többi mínd vtanna **írandō** (NagyszK 317) tranzitív

A fenti adatokból látszik, hogy az üres elem a külső és a belső argumentum helyén is lehet. Ha az
-and-ó/end-ő végződés tranzitív igéhez járul, akkor az üres elem az alany és a tárgy helyén is lehet.

- (196) a. mert égíték_i [*pron_i* engem **el adando**] (DöbrK 216v)
b. meltat[l]an az [*pron_i* **adando**] jokra_i (HorvK 1r)

Ez eltér a rendes *-ó/ő* igenevek viselkedésétől, hiszen azokban az üres elem mindig a legpromi-
nensebb argumentum helyén van, ez pedig tárgyas igéknél a külső argumentum. Az üres elem
ritkán lokatívuszi adjunktum főnévi feje helyén is állhat. Ez a *Mária ülte gaz* féle *-t/tt* igenevekhez
hasonló szerkezetet eredményez.

(197) ninchen eth ez vilagban **meg maradando** es **lakoando varasod** (LobkK 47)

A kódexekben többször ott is *-and-ó/end-ő* igeneveket találunk, ahol ma már csak *-ó/ő* igenevet használhatnánk. Ezek az igenevek a latin participium imperfectum fordításai (A. Jászó 1992).

- (198) a. žèltol **ingando** nadat (MünchK 62rb)
b. Te **vigaztalando** zent lelkedet (AporK 125)

Az *-and-ó/end-ő* igenevek a mai magyar nyelvben is megtalálhatóak, de már messze nem olyan arányban, mint az ómagyarban. Az igék közül csak a tárgyasokhoz járulnak, üres kategóriájuk a tárgy helyén van (*a telefonál(*and)ó fiú, a lehull(*and)ó falevelek, a megírandó pron_i házidolgozat_i*), és erősen jelen van bennük a szükségesség szemantikája. Mivel az *-and/end* modális szuffixum önmagában már nem használatos, az *-andó/endő* végződést a mai magyarban szét-elemezhetetlennek tekintjük. Néhány *-andó/endő* igenév főnévként (*jövendő, halandó*) vagy melléknévként (*romlandó, mulandó*) grammatikalizálódott.

5. A *-va/ve, -ván/vén, -vál/vél* határozói igenevek

Az ómagyarban az *-atta/ette* határozói igenevek mellett még *-va/ve, -ván/vén* és *-val/vel* igenévi szuffixummal rendelkező határozói igenevek is használatosak voltak. A számadatokat tekintve a *-ván/vén* végű igenevekből volt a legtöbb, a *-val/vel* végűekkel pedig csak szórványosan találkozni.³¹ Ezért ez utóbbiakkal a továbbiakban nem foglalkozunk behatóbban.

- (199) a. **fugwa / huztuzwa wklel / ue / kethwe** ulud (ÓMS 32)
b. de vr Bernald mendent **latuan** egew lampasnal (JókK 5)
c. Vegezetre kedeg meg vilagoseytateek istennek malaztyaual · el **hagyual** az eretneksegnek setetsegeet · jevue az hytnek velagossagara · (DomK 39v)

A Bécsi kódexben és Münchener kódexben a *-va/ve* igenevek opcionálisan személy- és számegyeztetést viselhettek.

³¹A *-val/vel* igenevek néhány mai magyar dialektusban, így például a csángóban is kimutathatóak. Ennek az igenévnek a használata feltehetően az ómagyarban is területhez köthető volt.

(200) Bè men-**ue-tec** kèdeg babilloniaba (BécsiK 110)

Személyragozott igenevek nagyobb számban csak a Bécsi kódex első felében és a Münchener kódex Máté-evangéliumában találhatóak, előbbiben 31, utóbbiban 35 helyen (Károly 1956). Ebből a tényből Szily (1911) arra a következtetésre jutott, hogy a Bécsi kódex első felét és a Münchener kódex Máté-evangéliumát ugyanaz a szerzetes fordította, s ez a személy nem ugyanaz, mint aki a Bécsi kódex második felén és a Münchener kódex többi evangéliumán dolgozott. Emellett a feltetelezés mellett talán az a legerősebb érv, hogy a négy evangéliumban nagyon sok párhuzamos, szóról szóra megegyező igehelyet találunk, s igen valószínűtlen, hogy ugyanaz a személy az egyik evangéliumban 35-ször használta volna az egyeztetett igenevet, míg a többiben egyszer sem. A többi kódexben csak elvétve találunk személyragos *-va/ve* igenevet (ezeket az adatokat A. Jászó (1992: 442) az első bibliafordítás erős nyelvi hatásának tartja).³² Ráadásul egyeztetett határozói igeneveket sem a mai, sem a régi nyelvjárásokban sem mutattak ki. Ezért A. Jászó (1992: 442) szerint az egyeztetett *-va/ve* igenév a fordító leleménye, s az ilyen példák „a szerző grammatizálási törekvésének a termékei”, melyek az *-atta/ette* igenevek analógiájára jöttek létre. Mi ezt az álláspontot nem látjuk bizonyítottnak, s még ha a legtöbb egyeztetést viselő *-va/ve* alak egyetlen személy tollából is maradt fent, ez nem jelenti azt, hogy nem reprezentált egy dialektust.

Az egyeztetett *-va/ve* igenevek egy rendkívül érdekes és érdemben mindmáig tisztázatlan kérdést vetnek fel. A paradigma nem különbözteti meg az alanyi és tárgyias ragozást. Ebben, valamint az E/1, E/2 és többes számú végződésben azonos a főnévi igenév egyeztetésével. Mindezek alapján az egyeztetett ige alakját E/3-ban *-vája/véje* alakban várjuk. Ilyen végződést azonban az összes nyelvemlékben csak egyetlen egyszer találunk: a Winkler-kódex 116 v oldalán. A *-vája/véje* alakok helyett máshol mindenütt *-ván/vén* vagy *-va/ve* szerepel (203). (201)-ben tehát a paradigma ezen celláját – a többi végződéssel szemben – nem tudnánk másik példával illusztrálni, (202)-ben pedig az E/3 egyeztetésre egyáltalán nincsen adat.

³²Elszórta az Apor-, Érsekújvári-, Festetics-, Thewrewk-, Virginia- és Winkler-kódexekben találhatóak ilyen adatok.

- (i) a. zýsesseeghnek feyedelme walwaad (FestK 168)
- b. Ewlellek Zent Kenodban bynes walwam Es pyrongwan (ThewrK 148r)

- (201) tárgyatlan igék
- sem èlèuènèn sèm hal**uam** nem tauoztatom èl (BécsiK 91)
 - me`l föld tègedèt m̄ghal**uad** fogadād (BécsiK 2)
 - hogh ymar tarthassam ötet meghal**vaia** (WinklK 116v)
 - hog nē meghal**uāc** m̄v vèzèdelm̄cbèn (BécsiK 14)
 - gonozoc val**uatoc** (MünchK 18 vb)
 - o at̄a es aṅṅa mèghal**uaioc** (BécsiK 51)
- (202) határozott tárgyú igék³³
- y**maduam** vrat (BécsiK 90)
 - Te ke(dig) alamisna tē**uéd** (MünchK 12ra)
 - E/3: –
 - èz vtā oḃènnè èmbèrségèt megbizoneit**uāc** (BécsiK 83)
 - a· konkol´ ki zè**duètèc** (MünchK 19vb)
 - A· ferfiac kèdeg megèrt**ueieic** kiralt mondanac nèki (BécsiK 146)
- (203) E/3
- Gondoluan Amon (BécsiK 61)
 - lehorgadua iar & bètègē (BécsiK 100)

A *-vāja/véje* alakok feltűnő hiánya és az egyeztetés következetes elmaradása a *-ván/vén* alakokon kétféle hipotézissel magyarázható (Károly 1956). Egyrészt lehetséges, hogy E/3-ban a *-va/ve* határozói igenév egyeztetése fonológiaiilag üres (*-va/ve+∅*), éppen úgy, ahogy a véges igék tárgyatlan egyeztetése (*megy-∅, lát-∅*). Másrészt az is elképzelhető, hogy az E/3 egyeztetett alak maga a *-ván/vén* végződés. Másszóval a *-ván/vén* nem egy-, hanem kétmorfémájú szuffixum, mely felbontható a rendes *-va/ve* határozói igenév végződésre és egy *-n* hangalakú E/3 egyeztetésre.³⁴ Ez utóbbi elemzés ellen szólhat, hogy a Bécsi kódex első felében és a Münchener kódex Máté evangé-

³³Ezekben a példákban nem minden tárgy mellett található névelő, de a kontextusból mindenütt egyértelmű, hogy határozott tárgyról van szó. A névelőhasználatról ld. Egedi Barbara fejezetét ebben a kötetben.

³⁴Az *-n* kitevős E/3 egyeztetés a sztenderd magyar nyelvben a (ma már archaikusnak számító) *s lőn világosság* kifejezésben is felbukkan. Az E/3 *-n* végződést a *lesz, tesz, vesz, visz, hisz, eszik, iszik* igék vették fel kijelentő mód, jelen időben tárgyatlan ragozásnál, és kijelentő mód egyszerű múlt időben.

liumában a *-vén/vén* végződés nem csak E/3 alanyokkal fordul elő.

- (204) a. hiuatlan bëmëgec kiralhoz tɔruē èllèn **tëuèn** (BécsiK 59) E/1
 b. ègèb[t]èctɔl **mëgualuan** nem tartod kiralnac parãçolatit (BécsiK 54-55) E/2
 c. **tekozlakuan** èlmënēc (BécsiK 99) T/1
 d. mède egzoual **mōduan** (BécsiK 44) T/3

Ez az ellenérv azonban azért nem perdöntő, mert a releváns példákban akár anti-egyező igenevet is láthatunk (azaz alapértelmezés szerinti E/3 egyeztetést nem E/3 alannyal). Anti-egyezést a főnévi igeneveknél is tapasztalhatunk az ómagyarban, így nem elképzelhetetlen, hogy a fordító a határozói igeneveknél is használta ezt a nyelvtani eszközt.

A két elmélet között e helyütt nem fogunk dönteni, alább normalizált formában megadjuk mind a két elemzés által felállított paradigmát.

5. táblázat: A *-va/ve* igenevek normalizált egyeztetési paradigmája: I. verzió

	első sz.	második sz.	harmadik sz.
egyes sz.	-vám/vém	-vád/véd	-va/ve+∅
többes sz.	-vánk/vénk	-vátok/vétek	-vájok/véjek

6. táblázat: A *-va/ve* igenevek normalizált egyeztetési paradigmája: II. verzió

	első sz.	második sz.	harmadik sz.
egyes sz.	-vám/vém	-vád/véd	-ván/vén
többes sz.	-vánk/vénk	-vátok/vétek	-vájok/véjek

A *-va/ve*, *-ván/vén* igenevek előidejű és egyidejű cselekvést is leírhatnak.

- (205) a. lèlè Amant az agra **omoluā** (BécsiK 64) előid.

- b. Mendenèkèt valamel'l'eket **imadkozuan** kertec (MünchK 48ra) egyid.

Károly (1956: 153) szerint „a határozói igenév sokszor tulajdonképpen utóidejű cselekvést fejez ki” (kivéve a módhatározói igeneveket, melyek mindig egyidejűek), a Münchener kódexben például 70 ilyen adatot azonosít.

- (206) a. èsec o orçaiara **imadkozuā** (MünchK 33ra)
 b. lewle ('lelé') ewtett az vton: nagy vygassagual **meg czokoluan** vallas (JókK 088)

Véleményünk szerint ezeknek az adatoknak legalábbis egy része, például (206a), egyidejű igenévnek is felfogható. Károly azt is megfigyeli, hogy az általa utóidejűnek felfogott igenevek mindig a mátrix ige után állnak. Ez a tény arra enged következtetni, hogy az utóidejűség nem az igeneves tagmondat belső időspecifikációjából következik, hanem a pragmatikából. A tagmondatok felszíni sorrendje olykor időbeli sorrendként értelmeződik: a *János megebédelt és hazament* mondatban az események sorrendje épp fordított, mint a *János hazament és megebédelt* mondatban. Véleményünk szerint az „utóidejű” határozói igeneveknél is ugyanez történhet: az igenév nincsen utóidejűként specifikálva, az utóidejűség csak a mondatok sorrendjének a következménye.

A *-va/ve*, *-ván/vén* igenevek a ómagyar mondatban lehetnek adjunktumok, azaz szabad határozók (idő-, ok-, mód- és állapothatározók) illetve állhatnak állítmányként.³⁵

- (207) a. **felkeluen** ymadsagtol tarsanak eleybe mene (JókK 134) időh.
 b. Ki **tuduan** o alnocsagocat monda nèkic (MünchK 48va) okh.
 c. Azert mennyetek el **byzuan** (JókK 82) módh.
 d. vluala o orzağanac zèkin kirali ruhacba **oltozuē** (BécsiK 81) állapoth.
- (208) a. kynec mendenec **valanac meg yelenue** (JókK 17)
 b. **Vala** ke(dig) pèter **aluan** (MünchK 104va)

A határozói igenévnek jellegzetes módhatározói használata a figura etymologica, melyben az igenév a főige által leírt eseményt nyomatékosítja. A Bécsi kódex nyelvében sok olyan figura

³⁵A határozói igenevek típusainak elhatárolása nem mindig egyértelmű (Károly 1956: 157, 171, 172), ebben a fejezetben Károly (1956) besorolásait követjük.

etymologica van, melyben a főige igekötővel ellátott és befejezett, míg az őt módosító igenév nem (209a).

- (209) a. ha **halgatuā meghalगतगतoc** tv vratoc istènteknèc zauat (BécsiK 302)
b. **Feltamaztuā feltamaztod** te yedèt (BécsiK 274)
c. Mert **lathwan** nem **lathnak**, es **halwan** nem **halnak** (JordK 393)
d. mert, **adwan aḡa**, te kezedbe (SzékK 12v)

A *-va/ve*, *-ván/vén* igenevek nem mindig tartalmaznak üres kategóriát. Amennyiben van bennük üres elem, az a mátrix ige alanyával vagy tárgyával koreferens (210). Ez utóbbi típusú koreferencia csak állapothatározói igenevekkel fordul elő.

- (210) a. De mykoron ez lyanok_i zent Demyembewl [*pron_i* ysteny zolgalat meg **teuen**]
tertekuolna zent Clarahoz (JókK 74)
b. [*pron_i* ig **megkōtozuèn** a kōtèlèckèl] èlhagac oṭèt_i (BécsiK 21)

Ezeknek az igeneveknek azonban morfológiailag jelöletlen, önálló referenciájú, nyílt alanyuk is lehet. (Ez a lehetőség csak az idő-, ok-, és állapothatározók számára áll fenn: a módhatározói igenevek alanya ugyanis mindig koreferens a mátrix ige alanyával.)

- (211) a. [Es **azoc euèn**] veue i^c (Jézus) a· kenèrèt (MünchK 50vb) időh.
b. meg bana ew balgatagsaganak gonozsagat [ysteny **felelm rya zaluan**] (JókK 157)
okh.
c. ki iouo ki még holtuala [**kèzèi & labai megkōtozuèn** mazzagockal] (MünchK 97vb) állapoth.

A nyílt alanyon kívül a *-va/ve*, *-ván/vén* igenevek tárggyal és határozóval bővíthetőek. A tárgy főnévi, főnévi igenévi vagy véges mellékmondati kategóriájú lehet.

- (212) a. ymada oṭèt [**lètèrièztuèn maḡat** a· földrè] (BécsiK 33)
b. nem **akaruan elegetteny** ystennek (JókK 102)
c. **Etzebe ueuen hogy** zent ferenc nem volna ott (JókK 43)

Mint az igeneveknél általában, itt is találunk ragtalan főnévi tárgyakat, s ezek mindig megelőzik az igenevet. A Jókai-kódexben kb. 240 *-va/ve*, *-ván/vén* igenév van, ebből 35 ragtalan tárggyal áll. A Bécsi kódexben 14, a Müncheneri kódexben 66 ragtalan tárgy található, míg a Jordánszky-kódexben csak kivételes az ilyen tárgy (Károly 1954, Károly 1956: 201).

- (213) a. [Te ke(dig) **alamisna téuéd**] ne tugga te balod mit tészèn te iogod (MüncK 12ra)
 b. [az **aitoc megnituan**] ki zalada (BécsiK 171)
 c. es vneky [**mağa megh alazuan**] monda (KazK 54v)
 d. [**ez meg erthwen** kyal] semy walazth nem theth: (Lev 95)

A *-va/ve*, *-ván/vén* igenevek a mátrixigéhez többször nem adjunkcióval, hanem valamilyen nyílt kötőszóval, leginkább *és*-sel kapcsolódnak (214). Az ilyen koordinációnak különösen szép példája (214b). Itt az első határozói igenév (*leborulván*) egyértelműen alá van rendelve a *fekszik* főigének. A második határozói igenév (*leszállván*) azonban *és*-sel kapcsolódik a megelőző és rákövetkező mátrixmondathoz is. A benne leírt esemény ugyan olyan súllyal számít a történetben, mint a mátrixigék által leírt esemény, s nem érezzük, hogy alá lenne rendelve valamelyik főige eseményének. További példákért ld. Velcsovne (1981)-et és Varga (2012)-t.

- (214) a. Es [**bēmēuēic** Moabitidisnèc videkèbè] & lakoznakuala oth (BécsiK 1)
 b. [leh bwrwl**wan**] fekykwala vrnak elotte, Es elewe hywa az O zolgalo leanyat Abráth, **es** [le zal**wan** az o hazaba,] **es** le vétée on magarol az zoꝝr yngeth (SzékK 31v)
 c. [**Mert** zent ferencz kewnyewrewl**uen** raytok:] zerze magat az mondot farkasnak eleybe menny (JókK 147)
 d. [az hyetlenek azon sem eeleghód**wen**] **de** meeg az testeet ees egy oonos edeenben rekeztek (ÉrdyK 336)
 e. [Te kedeglen ezoken meg nem remúl**ven**] **Soth** mínd ezokban vígab lennel (NagyszK 97)

Ilyen szerkezetekkel még jóval a kódexek kora után is lehet találkozni. (215b) például Mikes Kelemen egy leveléből való, (215c) pedig a reformkorból.

- (215) a. **oda menven, es** az Che Mesterjek paranczolta nekik hogy (1676., Bosz 461)
 b. és csak úgy bánnak az emberrel, valamint a citrommal, amelyből [a levit **kifacsarván,**] **azután** elvetik; (1719., Mikes, TörLev 32)
 c. a városnál hivatalt kapott, ahol gazul a szegény polgárok vérén **meghízva, most pedig** pozsonyi főnemes (1849., *A forradalom és szabadságharc levelestára IV* 172. oldaláról idézi Horváth 1991: 43)

Ez a fajta szerkesztésmód több elméleti problémát is felvet. Az adjunktumokat általában véve nem szokás koordinálni a módosított alaptaggal, s a mellékmondatok koordinációját csak másik mellékmondattal, nem pedig a főmondatnál várjuk. Így tehát a határozói igenevek koordinációját másik határozói igenévvel és rendes határozókkal várjuk.

- (216) a. vr ystennek ewrewmebe [**vygaduan**] **es** [**ewrewluen**] (JókK 115)
 b. en attyamfyay_i [**vygan**] **es** [*pron_i* **ewrewluen**] el mennyenek (JókK 88)

Ráadásul nemcsak a határozói igenév és a véges ige koordinációja fordul elő, hanem olykor a határozói igenév önmagában képviseli a főmondati állítmányi szerepet.³⁶

- (217) husuetn^c ke(dig) yñèpè napia ('ünnepnapja') èlòt **tuduā i^c** (Jézus) mert iòt o idèiè hog èlmènè è uilagbol (MünchK 99va-99vb)

(214) és (217) adatai tehát jelentős elméleti kihívás elé állítanak minket. A leíró igényű történeti nyelvtanok szerint ezekben a példákban az igenév a „verbum finitumhoz közeledik” (A. Jászó 1992: 449), illetve „a verbum finituméhoz hasonló szerepet” kap (Károly 1956: 205). Az itt alkalmazott generatív nyelvelméleti modellben ezt úgy tudnánk megragadni, hogy a *-va/ve*, *-ván/vén* igenevet az ómagyarban és a középmagyarban opcionálisan valódi véges igei kategóriának elemezték át a beszélők. Mint Horváth (2003: 432) rámutat, az újraelemzésre (analógiás) hatással lehetett a *-ván/vén* igenévi szuffixum és a *tőn*, *vőn*, *lőn* féle véges igék egybeeső *-n* végződése – habár állítmányi használata a *-va/ve* igenévnek is volt (igaz, ritkábban, mint a *-ván/vén* igenévnek). Amennyiben egy szerkezet végességét illetően változás történik a nyelvtanban, úgy jellemzően a

³⁶A hantiban a melléknévi igeneveket lehet véges igeeként használni, ld. A. Jászó (1970; 1975; 1976).

véges kategóriák elemződnek át nem végessé. Ledgeway (2007) azonban megmutatta, hogy a változás fordított irányban is végbemehet. Amennyiben (214)-ben tényleg véges frázissá újraelemzett kategóriákkal van dolgunk, úgy ezek az adatok alátámasztják Ledgeway elméletét.³⁷

A *-va/ve*, *-ván/vén*, *-val/vel* határozói igenevek a mai magyar nyelvben több lényeges ponton is eltérnek ómagyar megfelelőiktől. A *-val/vel* igenévi végződés csak a nyelvjárásokban él tovább. A *-ván/ván* végződés jócskán visszaszorult, állítmányi használata pedig teljesen megszűnt. Helyettük már a reformkorban a *-va/ve* a domináns (Horváth 1991: 9–10). A *-va/ve* ma már nem viselhet egyeztetést (de mint láttuk, ez az ómagyarban sem volt általánosan elterjedt). A határozói igenevek csak nagyon korlátozottan kapcsolhatók *és*-sel vagy más kötőszóval egy főmondatához: akkor, amikor a mondatban kétségkívül van egy nem hangzó kopula (*A húttó ajtaja nyitva, de a konyhá-*

³⁷(210) adatait azonban úgy is magyarázhatjuk, hogy bennük egy kiejtetlen létige (*van*) van, éppen úgy, mint a *János orvos, az étel forró, vagy az ebéd tálalva* mondatokban. Ekkor a *-va/ve*, *-ván/vén* végződésű ige nem véges, a koordináció viszont a rejtett, véges létigének köszönhetően két véges kategória között megy végbe. Ebben az esetben (214c) szerkezete például a következő:

(i) [**Mert** zent ferencz kewnyewrewluen létige raytok:] zerze magát az mondot farkasnak eleybe menny

Az a tény, hogy a mai magyarral szemben az ómagyarban a *-ván/vén* igenevek is szerepelhettek állítmányi pozícióban, némileg támogatja ezt a magyarázatot.

(ii) [**Vala** ke(dig) pèter **aluan**] & fütē ('fűté') ɔnmağat (MünchK 104va)

Ebben az elemzésben azt is meg kell engednünk, hogy a fonológiaiilag rejtett kopula az E/3-tól különböző értékű legyen.

(iii) [Te kedeglen ezøken meg nem vagy remúlven] **Søth** mínd ezøken vígab lennel

Ezt azonban bizonyos mai magyar mondatokban is meg kell engednünk:

(iv) Te a padláson, Péter a pincében, az ajtót meg nincs, aki kinyissa.

A rejtett kopulás elemzés bizonyosan nem terjeszthető ki a Mikes Kelemtől vett példára, mert ott az igenevet egy direkcionális, nem pedig locativusi esettel ellátott vonatkozó névmás vezeti be, az **amelyből a levit kifacsarván van* pedig rosszul formált mondat (v.ö.: *amelyből a leve ki van facsarva / kifacsarva van*). A rejtett kopulás elemzés további hátránya, hogy (214) több mondatában is múlt idejű rejtett kopulát kellene feltételezni.

ban nincs senki). A határozói igenevek nem bővíülhetnek ragtalan határozóval, ragtalan tárgy pedig lényegében csak testrészeket tartalmazó, megkövesedett kifejezésekben található: *láblógatva, szemesítve, fejvesztve*, stb. Néhány határozói igenév névutóvá (*múlva*) vagy határozóvá (*nyilván, fölváltva*) grammatikalizálódott, a határozói igenevekből fejlődött kötőszók ritkák (*ennélfogva, illetve, lévén*).

6. A komplex cselekvést leíró, -ás/és végű deverbális főnevek

Az -ás/és végű főneveket három nagy csoportra lehet osztani (Szabolcsi és Laczkó 1992; Szabolcsi 1994, Laczkó 2008b). A komplex eseményt leíró -ás/és főnevek (más szóval „tény, cselekvés” jelentésű főnevek vagy *nomen actionis*) kötelező érvénnyel megtartják az ige teljes vonzatkeretét, s ezeknek úgy osztanak tematikus szerepeket, mint az ige. Az egyszerű esemény jelentésű -ás/és főneveknek (más néven „eredmény” jelentésű főnevek vagy *nomen acti*) ezzel szemben nincsenek kötelező vonzataik. Opcionális bővítményeik lehetnek, de valódi tematikus szerepet nem osztanak. E kétfajta -ás/és végű főnév elkülönítéséhez a következő szempontok nyújtanak segítséget.

I. A komplex eseményt leíró főnevek nem többesíthetőek, többesítésük a „tény, cselekvés” jelentés elvesztését eredményezi.

II. Ragos/névutós főnév vagy határozó *való*-val történő „jelzősítése” csak a komplex esemény jelentésű főnévvel lehetséges.

III. A komplex főneveket módosító birtokosnak nem lehet ‘tulajdonos’ értelmezése (pl. *János(nak a) megölése*).

Végül az eredmény jelentésű -ás/és főneveknek semmiféle vonzatuk, bővítményük nincsen. Egy-egy főnév akár mindhárom olvasattal rendelkezhet, mint például az alábbi példákban a *fordítás* (Laczkó 2008b: 396).

(218)	a.	Ennek a szövegnek a szótár nélkül való (le)fordítása megerőltető.	komplex
esemény
	b.	János két éve már csak fordításból él.	egyszerű esemény
	c.	Az új fordítás az asztalon van.	eredmény

Mivel az igenevek definíciószerűen megtartják az alapige vonzatait, fejezetünkben csak az e kritériumnak megfelelő komplex esemény jelentésű *-ás/és* fővevekkel foglalkozunk.

Az magyar igenevek közül a komplex esemény jelentésű *-ás/és* végűek a legkevésbé igei és leginkább főnévi természetűek – ezt jelzi az is, hogy a hagyományos és generatív nyelvtanokban egyaránt főnévként, nem pedig igenévként említik őket. Igei tulajdonságaik közé az alapige vonatkoztatásának megtartását, tagadásuk lehetőségét, illetve tagadás esetén a tagadott mondatokra jellemző igekötő – tagadás – ige sorrendet (pl. *a feladat el nem végzése*), valamint a főnévi többesszám felvételének hiányát sorolhatjuk. Főnévi tulajdonság viszont, hogy ezek az *-ás/és* szerkezetek melléknévvvel módosíthatók (219) és az őket módosító ragos főveveket *való*-val kell jelzősíteni (220).

- (219) a. hayath zagatwan ees nagy syrasal (AporK 175)
b. meg feythetetlen prophetalas (JókK 63)
- (220) a. vewnek nagy vygasagot nyenyebuualo latogatasert (JókK 142)
b. o gükèrenèc nèmzesebòlualo plantalas· (BécsiK 162)

Főnévi jellegű tulajdonság továbbá az, ahogyan az ige argumentumait kifejezik: csak egyetlen hangzó vonzatuk lehet, s a mai magyar nyelvben nem tudnak tárgyesetet osztani, illetve a belső argumentum csak birtokosként kerülhet be a szerkezetbe. (Az utóbbi két tulajdonság, mint látni fogjuk, az ómagyar igenevekre is nagy arányban jellemző, de nem kötelező érvényű.) Ezeket a tulajdonságokat más igeneveknél nem tapasztaljuk.

Vizsgáljuk meg a vonatkeret megjelenítését részletesebben! A mai magyarban az eddig tárgyalt igenevekkel szemben a komplex esemény jelentésű *-ás/és* fővevek nem tudnak tárgyesetet osztani. Belső argumentumuknak azonban kötelező hangalakot öltenie. A belső argumentumok (azaz a tranzitív igék tárgya és az unakkuzatív igék alanya) ezekben a szerkezetekben mindig birtokosként jelennek meg.

- (221) a. a kiránduló megcsípése (a méhek által)
b. a kirándulónak a megcsípése (a méhek által)

A belső argumentumok az ómagyarban is tipikusan birtokosként jelennek meg.

- (222) a. zent zegensegnek **kencze** ('kincse') **vallasara** ewkewt meg tanoytanak (JókK 133)
 b. be yohessen az o **ystenének ymadasara** (SzékK 38r)

Tárgyeset nélkül, de nem jelzősítve és nem is birtokosként csak az igemódosító szerepű belső argumentumok jelennek meg. Ezek inkorporálódtak az alapigébe, s a deverbális szuffixum az általuk képviselt egységet főnevesíti, nem pedig az alapigét önmagában.

- (223) a. Az ysten nepeth ebbe [[**hala ad**] **asra**] ynty az profeta (AporK 12)
 b. kenzereitetec bñnhonni [[**baluañ imad**] **asnac**]] büneuel (BécsiK 178)

Ebben a korban azonban az igemódosítók még nem inkorporálódnak az igébe olyan szisztematikusan, mint ma (ld. Hegedűs benyújtva), s ezért némely főnév, mely ma feltétlen igemódosítóként jelenne meg, az ómagyarban birtokosként kerül kifejezésre.

- (224) legottan vete ewnmagara kezeyt **bozzosaganak allasara** (JókK 159)

Mint már említettük, az *-ás/és* főnevek a mai nyelvben nem osztanak tárgyesetet, az ómagyarban azonban előfordul olyan példa is, hogy a tárgy tárgyesetben áll. Mivel (225)-ben és (226)-ban a belső argumentum nem birtokosként kerül kifejezésre, a főnév sem veszi fel a birtokoltságjelet. Ezeket a példákat ma csak *az ő megnyerésére, háborúság szenvedés(é)t* alakban használhatnánk.

- (225) béé fonaa az o hayat, Svwegnek (süvegnek) alaya, **az oteth megh ínéésre**, (megnyerésre) (SzékK 47v)

- (226) az **haborusagot** [bekeuel valo] **zenuedest** (GuaryK 26)

A (225) és (226) féle adatok gyakorisága illetve szerkezeti reprezentációja további kutatást igényel.

A komplex esemény jelentésű *-ás/és* főnevek mind az ómagyarban, mind a mai magyarban csak egyetlen igei argumentumot tudnak hangzó formában megjeleníteni. Ha van belső argumentum, akkor ennek kötelező hangalakot ölteni. Ezért tárgyias igék esetén a külső argumentum, az alany, hangzó megjelenítése már nem lehetséges. Így ez vagy adjunktumként kerül a szerkezetbe (*való*-s szerkezetben), vagy pedig kiejtetlen marad. Unergatív igék esetében az egyetlen, külső argumentum hangalak nélkül maradhat vagy birtokosként jelenhet meg. A vonatkozó szakiroda-

lomban megegyezés van arról, hogy az alany akkor is reprezentálva van a szerkezetben, ha nem ölt hangzó alakot. Ez esetben a szerkezetben egy üres elem formájában van jelen, mely koreferens a főmondat valamely vonzatával. (222a)-ban például a főige tárgyi, (222b)-ben pedig alanyi vonzata koreferens az *-ás/és* főnév kiejtetlen alanyával.

- (227) a. [*pron_i* zent zegensegnek kencze **vallasara**] **ewkewt_i** meg tanoytanak (JókK 133)
b. *o_i* ky mehessen, es be yohessen [*pron_i* az o **ystenének ymadasara**] (SzékK 38r)

A szakirodalomban nincs egyetértés arra nézve, hogy az üres elem már a lexikonban egy szótári egységet alkot az *-ás/és* főnévvel (Szabolcsi és Laczkó 1992; Szabolcsi 1994, Laczkó 2009, Tóth 2011a), vagy pedig erre csak a szintaxisban kerül sor (Kenesei 2005). Ezt a kérdést itt bővebben nem tárgyaljuk.

A mai magyarban a belső argumentum mindenképpen birtokosként kerül kifejezésre. Az ómagyarban azonban olyan adatok is vannak, ahol a tárgy *-i*-vel van jelzősítve. Ez azért is érdekes, mert ebben a korban a *való*-val történő jelzősítés jóval elterjedtebb, mint ma, s *-i*-vel való jelzősítésre arányaiban kevesebb példát lehet találni.

- (228) a. kewekrel kyket entewlem veteluala **egyhazi eppeytesre** (JókK 7)
b. czynalna egy ekes helyet frater Egyednek **ysteny nezesre** (JókK 25)

7. Összefoglalás: áttekintés az igeneveket érintő nagyívű változásokról az ómagyartól napjainkig

Az igenevekkel kapcsolatos történeti változásokat a legrövidebben úgy tudnánk összefoglalni, hogy az ómagyar kortól napjainkig az igenevek használatának szűkülése jellemző. Bővebben kifejtve, ez a tendencia többféle módon érhető tetten.

Egyrészt az ómagyarban többféle igenévtípus volt, mint ma: a Huszita Bibliában még használatos *-atta* igenevek például teljesen egészében kivesztek a nyelvből, a *-val/vel* végződésű határozói igenév pedig csak a nyelvjárásokban él tovább.

Másrészt több igenévnek is sokkal nagyobb volt a gyakorisága és produktivitása az ómagyarban, mint ma. A főnévi igenevek például máig is igen produktívak, de az ómagyarban többféle

mátrixpredikátumnak lehetett igenévi vonzata, mint ma (pl. *vallja magát V+ni, állít valakit V+ni, valakinek méltósága V+ni*). Produktivitásukat jórészt elvesztették az *anyám süttötte kenyér* és a *vére hullott katona* típusú *-t/tt* végű igenevek és a *-t/tt* végű kötelezően birtokolt gerundium (vagyis a *lakoztában* típusú igenév) is. Az ómagyar általában véve is gyakrabban élt az igenevekkel, mint a mai magyar nyelv. Gugán (2002) megvizsgálta, hogy a Máté evangéliuma 26. és 27. részében a latin szövegben hol vannak igenevek, s ezeken a helyeken 10 különböző magyar bibliafordításban milyen szerkezet található. Azt állapította meg, hogy míg az ómagyar kódexekben a megfelelő helyeken többségében igeneveket találunk, addig Sylvester és Károli középmagyar fordításaiban már a véges alárendelések dominálnak. (Az igenevek kiszorulása kapcsán a párhuzamos igehek összehasonlítását ld. még a jelen kötet II. fejezetében.) A 20. század második felében készült fordításokban pedig a mondatszintű koordináció arányának emelkedése figyelhető meg a véges alárendelések és igenevek rovására. (Ez utóbbi tendencia Gugán szerint azzal magyarázható, hogy a modern fordítások nyelvezete közelebb áll a beszélt nyelvhez.)

Harmadrészt bizonyos igeneveknél funkciószűkülést tapasztalhatunk. A *-ván/vén* igenevek az ómagyarban még állhattak állítmányként, ma már viszont erre csak a *-va/ve* igenevek alkalmasak. Az alkalmi tulajdonságot kifejező (stage-level) „folyamatos” melléknévi igenevek szintén nem használatosak már állítmányként, holott ezt az ómagyarban még megfigyelhetjük. A *való* igenév már nem jelzősíthet olyan igenévi módosítókat, melyeket az ómagyarban még igen. A *-va/-ve, -ván/vén* igenevek már nem kapcsolódhatnak a főmondathoz konjunkcióval. Az igeneveknek megszűnt az utóidejű használata is.

Negyedrész az igenévi egyeztetés visszaszorulását figyelhetjük meg. A *-va/ve* igenevek például ma egyáltalán nem tudnak személy- és számvégződést felvenni, de az ómagyarban erre vannak példák. A főnévi igenevek a mai magyarban is viselhetnek és az ómagyarban is viselhettek személy- és számegegyeztetést. Míg azonban az ómagyarban az egyeztetés mindenféle főnévi igenéven előfordulhatott, addig a mai magyarban a szabad határozó szerepű infinitívusok egyáltalán nem lehetnek egyeztetve, az argumentum szerepűek pedig csak akkor viselhetnek egyeztetést, ha önálló alanyuk van vagy alanyukat egy részes esetű főnévi csoport kontrollálja. Az alanyesetű vagy tárgyesetű főnévi csoport által kontrollált alanyú, argumentum szerepű igenevek ma már nem lehetnek egyeztetve.³⁸ Mindezek mellett bizonyos egyeztetési mintázatok erős visszaszorulását is

³⁸Károly (1956) szerint egyetlen helyen van ellentétes tendencia: a *kell* főnévi igenévi komplementumában az egyez-

tapasztaljuk az ómagyar és a mai magyar nyelvállapot között. Az ómagyar főnévi igenevek például lehetnek antiegyezők: bármely számú és személyű alanyon megjelenhetett E/3 egyezés. Ma ez az egyezési mintázat már csak az T/3 alanyokkal valósulhat meg.

Ötödrészt az igenevek körében szűkült az önálló referenciával rendelkező alany lehetősége. Az ómagyar *anyám süttötte kenyér* típusú igeneveknek például első és második személyű alanya is lehetett, ma azonban már csak a harmadik személyű alanyok elfogadhatóak.

A fent áttekintett változások két némileg ellentétes irányba mutatnak. A nem véges alárendelés visszaszorulóban van mind a típusok számát, mind a használati gyakoriságot illetően.³⁹ Ezzel szemben a megmaradó de változáson átmenő igenevek egyre tipikusabb, ideálisabb nem véges kategóriákká válnak: elveszítik egyeztetésüket és önálló referenciájú alanyuk lehetősége is szűkül.

Az igeneveket érintő utolsó nagy változás az, hogy az ómagyarban az igenevek mellett még megtalálható esetrag nélküli tárgy eltűnik a köznyelvből (Hoppa (2012) azonban még a főnévi igeneveknél adatolja a csángóból, a legarchaikusabb dialektusból).

Hivatkozások

- A. Jászó, Anna. 1970. Melléknévi igenevek verbum finitumként az osztják nyelv szigvai nyelvjárásában. *Nyelvtudományi Közlemények* 71:123–127.
- A. Jászó, Anna. 1975. A szófaji átcsapás egy esete az osztjákban. *Nyelvtudományi Közlemények* 77:155–161.
- A. Jászó, Anna. 1976. Megjegyzések a participiumból alakult verbum finitumok mondattanához az északi osztjákban. *Nyelvtudományi Közlemények* 78:353–358.
- A. Jászó, Anna. 1991. Az igenevek [Non-finite verbs]. In *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei. [A historical grammar of Hungarian I. The Early Old*

tetés növekedése tapasztalható.

³⁹Ez alól egyetlen kivétel van: a *-va/ve* igenevek. Ezek az ómagyarban ritkán fordultak elő, helyettük a *-ván/vén* volt elterjedt. Később azonban fokozatosan háttérbe szorították a *-ván/vén* végződést és átvették attól a domináns szerepet. Ezzel azonban nem magának a határozói igenévnek mint kategóriának a használati köre bővült, pusztán a kétféle végződés közötti súlypont tolódot el. Ráadásul mint láttuk, a *-ván/vén* végződést a *-va/ve* E/3 egyeztetett alakjának is lehet elemezni. Amennyiben ez a nézet megállja a helyét, úgy itt pusztán az egyeztetés fokozatos eltűnéséről van szó. Ez a változás pedig több igenévnél végbement.

- Hungarian period and its antecedents.*], ed. Loránd Benkő, E. Abaffy Erzsébet, and Rácz Endre, 319–353. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- A. Jászó, Anna. 1992. Az igenevek [Non-finite verbs]. In *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor morfológiája. [A historical grammar of Hungarian. Volume II/1.]*, ed. Loránd Benkő, E. Abaffy Erzsébet, and Rácz Endre, 411–454. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- A. Jászó, Anna. 2002. Comments on the history of non-finite verb forms in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 49:95–105.
- Adger, David. 2007. Three domains of finiteness: a Minimalist perspective. In *Finiteness: theoretical and empirical foundations*, ed. Irina A. Nikolaeva, Oxford Linguistics, 23–58. Oxford: Oxford University Press.
- Angyal, Dávid. 1917. Nyelvtörténeti adatok. Telki Mihály levelezéséből. *Magyar Nyelv* 13:23–25.
- Barðdal, Johanna, and Thórhallur Eythórsson. 2009. The origin of the oblique subject construction: An Indo-European comparison. In *Grammatical change in Indo-European languages*, ed. Vít Bubenik, John Hewson, and Sarah Rose, 179–193. Amsterdam: John Benjamins.
- Bauer, Brigitte. 2000. *Archaic syntax in Indo-European: the spread of transitivity in Latin and French*. Trends in Linguistics. Studies and monographs 125. Berlin and New York: De Gruyter.
- Bene, Annamária. 2011. *Medialitás jelenségek a magyar nyelvben*. Nyelvtudományi Értekezések 160. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Benevise, Émile. 1971. *Problems in general linguistics*. Miami: University of Miami Press.
- Bianchi, Valentina. 2003. On finiteness and logophoric anchoring. In *Temps et point de vue / Tense and point of view*, ed. Jacqueline Guéron and Liliane Tasmowski, 213–246. Nanterre: Université Paris X.
- Bickel, Balthasar, and Johanna Nichols. 2009. Case marking and alignment. In *The Oxford handbook of case*, ed. Andrej Malchukov and Andrew Spencer, 304–321. Oxford: Oxford University Press.
- Blake, Barry J. 1994. *Case*. Cambridge Textbooks in Linguistics 32. Cambridge: Cambridge University Press.
- Borer, Hagit. 1994. The projection of arguments. In *Functional projections*, ed. Elena Benedicto and Jeffrey T. Runner, 19–47. Amherst, MA: GLSA.
- Dékány, Éva. 2012. Nem jöttem hínia az igazakat. Az ómagyar anti-egyeztetett főnévi igenevekről.

- Nyelvtudományi Közlemények* 108:219–252.
- Dixon, Robert M. W. 1979. Ergativity. *Language* 55:59–138.
- Dryer, Matthew S. 2011a. Order of Object and Verb. In *The world atlas of language structures online*, ed. Matthew S. Dryer and Martin Haspelmath, chapter 83. Munich: Max Planck Digital Library. URL <http://wals.info/chapter/83>.
- Dryer, Matthew S. 2011b. Order of Subject, Object and Verb. In *The world atlas of language structures online*, ed. Matthew S. Dryer and Martin Haspelmath, chapter 81. Munich: Max Planck Digital Library. URL <http://wals.info/chapter/81>.
- Dryer, Matthew S., and Martin Haspelmath, ed. 2011. *The world atlas of language structures online*. Munich: Max Planck Digital Library.
- E. Abaffy, Erzsébet. 1991. Az igemód- és igeidő-rendszer. In *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. a korai ómagyar kor és előzményei*, ed. Loránd Benkő, 104–121. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- E. Abaffy, Erzsébet. 1992. Az igemód- és igeidő-rendszer. In *A magyar nyelv történeti nyelvtana III/1. a kései ómagyar kor morfológiája*, ed. Loránd Benkő, 120–183. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- É. Kiss, Katalin. 1987. Is the VP universal? In *Approaches to Hungarian 2.*, ed. István Kenesei, 13–87. Szeged: JATE.
- É. Kiss, Katalin. 2005. Az ómagyar igeidőrendszer morfoszintaxisáról [On the morphosyntax of the Old Hungarian tense system]. *Magyar Nyelv* 101:420–435.
- É. Kiss, Katalin. 2013. From Proto-Hungarian SOV to Old Hungarian Top Foc V X*. *Diachronica* 30:202–231.
- Fokos, Dávid. 1959a. A magyar határozói igenevek és a gerundium [Adverbial participles and the gerund in Hungarian] I. *Magyar Nyelv* 55:175–181.
- Fokos, Dávid. 1959b. A magyar határozói igenevek és a gerundium [Adverbial participles and the gerund in Hungarian] II. *Magyar Nyelv* 55:343–351.
- Gugán, Katalin. 2002. Syntactic synonymy: a case study. *Acta Linguistica Hungarica* 49:23–49.
- Gunda, Béla. 1989. A magyar ethnobotanika európai távlatai. In *A nyíregyházi jósa andrás múzeum évkönyve 24-26. (1981-1983.)*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Jósa András Múzeum.
- Harley, Heidi, and Elizabeth Ritter. 2002. Person and number in pronouns: a feature-geometric analysis. *Language* 78:482–526.

- Hegedűs, Veronika. benyújtva. Particle-verb order in Old Hungarian and complex predicates. In *Proceedings of Diachronic Generative Syntax 14*. Oxford University Press.
- Hoppa, Enikő. 2012. *"Mük csángóul beszélünk". A moldvai magyar nyelvjárás*. Pécs: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.
- Horváth, László. 1991. *Három vázlatos szinkrón metszet határozói igeneveink történetéből*. Nyelvtudományi Értekezések 133. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horváth, László. 2003. Szó szerkezet-történet. In *Magyar nyelvtörténet*, ed. Jenő Kiss and Ferenc Pusztai, 430–482. Budapest: Osiris.
- Ionin, Tania, and Ora Matushansky. 2002. DPs with a twist: a unified analysis of Russian comitatives. In *Proceedings of Formal Approaches to Slavic Linguistics 11: the Amherst meeting 2002*, ed. Browne Wayles, Ji-Yung Kim, Barbara H. Partee, and Robert A. Rothstein, 255–274. Ann Arbor, MI: Michigan Slavic Publications. URL <http://www-rcf.usc.edu/ionin/MyDownloads>.
- Jakab, István. 1988. A jelzővé süllyedt igealak – és ami mögötte van. *Magyar Nyelvőr* 112:300–302.
- Károly, Sándor. 1954. Ragtalan tárgy határozói igenév mellett. *Magyar Nyelv* 50:43–50.
- Károly, Sándor. 1956. *Igenévszerkezetünk a kódexirodalom első szakaszában [The system of non-finite forms in the early codices]*. Nyelvtudományi értekezések 10. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly, Sándor. 1957. Az istenadta-féle szerkezetek személyragos tagjának szófaji jellegéről. *Nyelvtudományi Közlemények* 59:130–150.
- Kenesei, István. 1986a. On the logic of Hungarian word order. In *Topic, focus and configurationality*, ed. Abraham Werner and Sjaak de Meij, *Linguistik Aktuell/Linguistics Today* 4, 143–159. Amsterdam: John Benjamins.
- Kenesei, István. 1986b. On the role of the agreement morpheme in Hungarian. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 36:109–120.
- Kenesei, István. 2005. Non-finite clauses in derived nominals. In *Approaches to Hungarian 9. Papers from the Düsseldorf conference*, ed. Piñon Christopher and Szilárd Szentgyörgyi, 159–186. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Keresztes, Kálmán. 1953. A személyragos főnévi igenév használatáról. *Magyar Nyelvőr* 77:340–352.

- Kiefer, Ferenc. 1992. Az igenévi csoport aspektusa és időviszonyító képessége. In *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*, 875–881. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss, Jenő, and Ferenc Pusztai, ed. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris.
- Klimov, Georgij A. 1974. On the character of languages of active typology. *Linguistics* 131:11–25.
- Komlósy, Andás. 1992. Régensek és vonzatok. In *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan. [Hungarian structural grammar 1. Syntax]*, ed. Ferenc Kiefer, 299–529. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Laczkó, Tibor. 1995. A magyar befejezett melléknévi igenevek és a lexikai-funkcionális grammatika. *Néprajz és nyelvtudomány* 36:175–198.
- Laczkó, Tibor. 2000. A melléknévi és határozói igenévképzők. In *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*, ed. Ferenc Kiefer, 409–452. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Laczkó, Tibor. 2001. Néhány lexikai-funkcionális gondolat a személyragos -(T)T igenévről. In *Színes eszmék nem alszanak ... Szépe György 70. születésnapjára*, ed. József Andor, 741–759. Pécs: Lingua Franca Csoport.
- Laczkó, Tibor. 2002. Rejtett alnyok és tárgyak a főnévi csoportban. In *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei*, 137–150. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Laczkó, Tibor. 2008a. On binding, empty categories, and morphosyntactic processes in "passive" participial constructions. In *Approaches to Hungarian 10. Papers from the Veszprém conference*, ed. Piñon Christopher and Szentgyörgyi Szilárd, 103–126. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Laczkó, Tibor. 2008b. A relációs főnevek. In *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*, ed. Ferenc Kiefer, 323–538. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Laczkó, Tibor. 2009. On the -ás suffix: word formation in the syntax? *Acta Linguistica Hungarica* 56:23–114.
- Laczkó, Tibor, and György Rákosi. 2007. Mire való? Egy lexikai-funkcionális esettanulmány [What is való for? A lexical-functional case study]. In *A mai formális nyelvtudomány műhelyei*, ed. Gábor Alberti and Ágota Fóris, 13–34. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Ledgeway, Adam. 2007. Diachrony of finiteness: subordination in the dialects of southern Italy. In *Finiteness: theoretical and empirical foundations*, ed. Irina A. Nikolaeva, 335–365. Oxford: Oxford University Press.
- Lehmann, Winfred P. 1995. *Residues of Pre-Indo-European active structure and their implica-*

- tions for the relationships among the dialects.* Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Lehmann, Winfred P. 2002. *Pre-Indo-European.* Washington, DC: Institute for the Study of Man.
- Márkus, Andrea. 2009. Egy sokak vitatta szerkezetéről. In *Lindgok 8*, ed. Balázs Sinkovics, 27–46. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Mithun, Marianne. 1991. Active/agentive case marking and its motivations. *Language* 67:510–546.
- Nádasdi, Péter. 2006. Mozgatás nélkül? Egy prenominalis vonatkozó szerkezet minimalista elemzése a magyarban. In *Lindgok 5*, ed. Balázs Sinkovics, 61–86. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Nádasdi, Péter. 2010. Egy a nominális elemen személyjelölt jelzői tagmondat régen és ma – esettanulmány. *Magyar Nyelvőr* 134:471–483.
- Nádasdi, Péter. 2011a. Az *Isten-adta-* és a *magva-szakadt-*féle szerkezetek vizsgálata a nyelvemlékek tükrében. In *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI*, ed. Marianne Barkó-Nagy and Forgács Tamás, 157–176. Szeged: SzTE Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- Nádasdi, Péter. 2011b. Egy ismeretlen vonatkozó szerkezetéről. In *Általános nyelvészeti tanulmányok*, ed. Huba Bartos, 415–436. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nichols, Johanna. 1990. Some preconditions and typical traits of the stative-active language type, with reference to Proto-Indo-European. In *Language typology 1987: systematic balance in language*, ed. Winfred P. Lehmann, 95–114. Amsterdam: John Benjamins.
- Pápay, József. 1911. Egy kiadatlan debreczeni nyelvemlék. *Magyar Nyelvőr* 7:193–204.
- Ramchand, Gillian. 2008. *Verb Meaning and the Lexicon: A First Phase Syntax.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothstein, Susan. 2004. *Structuring events: a study in the semantics of lexical aspect.* Oxford: Blackwell.
- Sárosi, Zsófia. 2003. Morfématörténet. Az ősmagyar kor. In *Magyar nyelvtörténet*, 129–172. Budapest: Osiris.
- Simonyi, Zsigmond. 1907. Isten-adta. *Magyar Nyelvőr* 36:193–205, 264–271.
- Simonyi, Zsigmond. 1914. *A jelzők mondattana. Nyelvtörténeti tanulmány [The syntax of attributes. A study in diachronic linguistics].* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

- Szabolcsi, Anna. 1994. The Noun Phrase. In *The syntactic structure of Hungarian*, ed. Ferenc Kiefer and Katalin É. Kiss, Syntax and Semantics 27, 179–275. New York: Academic Press.
- Szabolcsi, Anna, and Tibor Laczkó. 1992. A főnévi csoport szerkezete. [The structure of the noun phrase]. In *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan. [Hungarian structural grammar 1. Syntax]*, 181–298. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szepesy, Gyula. 1982. Isten-adta, madár-látta. *Magyar Nyelv* 78:52–67.
- Szily, Kálmán. 1911. Tamás és Bálint: a Biblia első magyar fordítói. *Magyar Nyelv* 7:441–445.
- Szőke, Bernadett. 2011. A predikatív viszony a birtokos DP-ben, a befejezett melléknévi és a határozói igeneves szerkezetekben. In *Lingdok 10*, ed. Zsuzsa Gécseg, 205–224. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Tenny, Carol. 1994. *Aspectual roles and the syntax-semantics interface*. Dordrecht: Kluwer.
- Tóth, Ildikó. 2000. Inflected infinitives in Hungarian. Doctoral Dissertation, University of Tilburg.
- Tóth, Ildikó. 2002. Can the Hungarian infinitive be possessed? In *Approaches to Hungarian 8*, ed. István Kenesei and Péter Siptár, 134–160. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tóth, Ildikó. 2011a. A *-t* képzős igeneves szerkezet használata az ómagyarban. In *Nyelvelmélet és diakrónia*, ed. Katalin É. Kiss and Attila Hegedűs. Piliscsaba: PPKE BTK.
- Tóth, Ildikó. 2011b. A ragozott főnévi igenevek a kései ómagyar korban. In *A nyelvtörténeti kutatások legújabb eredményei VI*, ed. Marianne Barkó-Nagy and Forgács Tamás, 249–265. Szeged: SZTE.
- Varga, Mónika. 2012. A határozói igenevek lehetséges állítmányi szerepéről boszorkányperek szövegeiben. *Első Század Online* 11:1–26.
- Velcsov, Mártonné. 1981. A határozói igeneveknek egy sajátos szerepe nyelvemlékeinkben. *Magyar Nyelv* 77:308–315.
- Vincent, Nigel. 1998. On the grammar of inflected non-finite forms (with special reference to Old Neapolitan). In *Clause combining and text structure*, ed. Iorn Korzen and Michael Herslun, 135–158. Copenhagen: Samfundslitteretur.
- Ylikoski, Jussi. 2003. Defining non-finites: action nominals, converbs and infinitives. *SKY Journal of Linguistics* 16:185–237.
- Zimányi, Árpád. 2006. A befejezett melléknévi igenév állítmányi szerepének szemantikája és pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 130:176–186.